af

Wilh. Tham

Stockholm, 1850.
På C. A. Bagges Förlag.

Stockholm,
tryckt hos Joh. Beckman, 1850.

Förord till den digitala utgåvan

Se Thams **Beskrifning öfver Örebro län**, speciellt angående viktenheten pund.

Preface to the Electronic Edition

Wilhelm Tham (1812-1873) was a well reputed Swedish 19th century geographer and historian, who produced detailed descriptions of several Swedish counties. The title *Beskrifning öfver Stockholms län* translates to "Description of Stockholm county". It contains 337 pages and appeared separately in 1850, and as the fourth part of five such county descriptions published in one volume in 1852. Project Runeberg has decided to publish these descriptions separately.

The 337 text pages, each measuring 5.25 x 8.5 inches, are presented as facsimile images in 150 dpi grayscale GIF format, combined with raw output text from optical character recognition (OCR). The work is not illustrated, but contains several tables and some small print. This makes OCR hard, and there are lots of errors. Let the facsimile images be your reference and use the raw OCR text only if you have to.

Stockholms län omfattar den större delen af Upland, från Upsala läns gräns dels öster ut till Östersjön, det så kallade Roslagen, dels åt sydost till Mälaren och dess utlopp, det fordna Attundaland, samt söder om denna sjö Söder-Törn, i vester begränsadt af Nyköpings län. Till alla dessa tre beståndsdelar höra öar och skär, i stor mängd och till betydlig vidd, dels I Mälaren, dels och ännu mera i Östersjön. Länets latitud är från 58° 44' till 60° 32' nordligt, longituden från 34° 51' till 37° 8', inberäknade en mängd skär, annars 36° 48', östligt från Ferro. Men dels utgå de norra och södra ändarne i öar, som bilda smala spetsar, dels är formen för öfrigt temligen oregelbunden, i det vestra gränsen äfven å fasta landet gör många bugter, på ett par ställen går fram till 35° 20', och på ett tredje ända till 35° 50'; den östra randen mot hafvet bildar en båge från 35° 26' i söder, till 36° 40' ofvanom midten, och tillbaka till 35° 40' i norr. Denna båge kan beräknas till 30 mils längd; största räta afståndet från söder till norr, med någon lutning åt nordost, mellan Landsort och Örskär, är o. 20 mil; bredden från vester till öster omvexlar från 8 mil öfver Södertelje, eller öfver Stockholm, till 9 öfver Sigtuna eller Norrtelje, och 4 öfver Grisselhamn, eller Östhammar, eller Öregrund; allt blott ungefärligen beräknadt, särdeles med afseende just derpå att skärgården, med större eller mindre myckenhet af land, har större eller mindre utsträckning. Samtliga arealen, länets andelar af Mälaren och hafvet dock ej inberäknade, uppskattas till 67,184 qvadratmil, hvaraf 3,321 upptages af småsjöar; o. 13 qv. mil eller 1/5 af det hela, utgöres af öar och skär, hvaraf 2 qv. mil i hafvet utanför Södertörn, 9 utanför Upland, och 2 i Mälaren, uteslutande hörande till sistnämda landskap. I allt räknas till Upland 48,861 qv. mil, till Södertörn 15,088.

Länet hör dels till Mälarens berg- och vattensystem, dels och mest till Östersjöns omedelbart. Större delen är ett ojemnt bergkulligt land, det öfriga, hvaribland Mälaröarne, är mera slätt. I ingendera delen gå höjderna öfver 300 fot lodrätt från hafsytan, sällan öfver 150 till 200; deremot hafva de en temligen betydlig utsträckning, så att

medelhöjden inåt landet stiger till 100 à 200 fot, utåt hafskusten till 50 à 100.

Af de från Sveriges vestligare orter mot Östersjön utskjutande bergarmar, som på hvar sin sida om Mälaren, skilja denna sjös tillflöden från de i hafvet utgående åar, är den nordliga, som genomstryker Upsala län, der nästan afplattad till ringa höjd öfver kringliggande slättland; men höjer sig småningom mot gränsen af Stockholms län, och ingår i detta straxt söder om 60 graders bredd, mellan de till båda länen hörande Funbo- och Olandsåarnes öfra grenar. Den fördelar sig snart i många särskildta armar. De nordligaste bilda nära 36° longitud ett högland af 200 till 250 fot, med temligen platta och brede ryggar, men branta väggar, mot långa och smala dalar. Både berg och dalar slutta dels åt norr, tvärt öfver den här inskjutande östligaste delen af Upsala län, dels och mera, åt nordost; båda delarne med sakta lutning mot hafvet, så att kusttrakterna utbreda sig till sandiga slättmarker. Utanför kusten ligger en vidlöftig skärgård, dels i norr äfven jemn eller lågbergig och sandig, dels söder ut mera sönderssplittrad af branta berg och smala vatten; allt på öfvergången från Bottniska viken till Ålands haf. Det hela utgör en sträckning af o. 7 mil från söder till norr, 1/2 till 2, men skärgården inberäknad, fullt tre mils bredd från vester till öster, och omfattar största delen af Närdinghundra härad, och hela Frösåkers.

Bortom denna nejds näst största vattendrag, Skeboström, kring en bergarm af mestadels östlig rigtning, ligger ett temligen likartadt, dock inåt något mera småkulligt land, med en lång kust, dels åt norr med en föga sönderdelad skärgård, dels åt söder utan skär i 2 mils längd. Hela sträckningen från norr till söder är ungefär 3 mil, från vester till öster 2 à 3; höjden öfver hafvet från 100 ned till 50 fot. Hit hör Wäddö skeppslag, upptagande tillsammans med de två förutnämda större häraderna ungefär 1/4 af hela länet.

Söder om hittills nämda bergarmar utgå från hufvudryggen flera andra, dels i östlig, dels i sydostlig rigtning, men otaliga böjningar och förgreningar, omslutande än större vattensamlingar, än trånga dalar, och bildande ett småkulligt, än vildskönt än leende landskap, som fortsättes i en temligen likartad skärgård af stor vidd, särdeles om man inberäknar äfven de yttre mindre skären. Medelhöjden är från 160 ned till 80 eller 50 fot öfver hafsytan. Kustens sträckning ända ned till Mälarens utlopp utgör en båge af minst 10 mil, landets egen längd från norr till söder o. 8, dess bredd från vester till öster är långt upp i norr o. 5, sedermera alltjemnt aftagande ända till 1/2 mil, men skärgårdens deremot tilltagande söder ut, från 4 till 3 mil, de mindre skären afräknade. Hit höra Bro, Frötuna, Åkers, Danderyds och Wermdö skeppslager vid och i hafvet, samt inåt landet Lyhundra, Sjuhundra, och delar af Långhundra, Seminghundra, Wallentuna och Sollentuna härader, tillsammans upptagande ej fullt 3/8 af länets vidd.

Den vestligaste af de nu sist omtalade bergarmar, mestadels vester om 36° longitud, utgör tillsammans med de nordligare, och med sydvestliga förgreningar mot Mälaren, vattendelaren mellan denna sjö och Östersjön. Den vestra sluttningen är den andra temligen olik, i det den hufvudsakligen består af mera eller mindre öppna slätter, mellan breda, men föga oländiga åsar, tills vid Mälarkusten bergen sticka mera i dagen, splittra sig, och merendels stupa brant mot sjön. Det inre landets medelhöjd beräknas från 200 ned till 100, kusternas från 100 ned till 75 fot på fasta landet. Sydligast vidtaga en mängd öar, nästan utan berg, blott vid stränderna något branta, och med obetydliga vattendrag, samt med en medelhöjd af 60 till 90 fot. Hela detta till Mälaren från norr och nordost sluttande land, sträcker sig o. 7 mil från norr till söder, och 1/2 till 3 mil från öster till vester, och upptager öfver 3/16 af länets areal, omfattande Erlinghundra och Färentuna härader, med delar af Närdinghundra, Långhundra, Seminghundra, Wallentuna och Sollentuna.

Söder om Mälaren kommer vattendelaren från norra kusten af Nyköpings län, och går i östlig rigtning, tills den afskäres af en åt både norr och söder utgående dal vid Södertelje, uppsticker derpå åter och fortgår i nordostlig rigtning förbi hufvudstaden, egentligen fortsatt i den förut nämda Wermdö skärgård. Den utgör en ej särdeles hög ås, hvars grundstam mellan Svartlösa och Sotholms härader heter Hanveden, och utsänder grenar både åt norr och åt söder eller sydost. De nordliga mot Mälaren äro mestadels af lika ringa längd och utsträckning, som höjd, och lemna rum för små dalar och slätter, ej af det omfång, som i den Upländska Mälarsluttningen. Med en längd af o. 4 mil åt nordost, och en bredd af 1/2 till 1 1/2 mil, har denna trakt en medelhöjd af 80 till 120 fot öfver

Mälarens med hafvet hufvudsakligen jemnhöga vattenyta. Hit höra delar af Öknebo och Svartlösa härader. De bergarmar åter, som skjuta ned emot hafvet, äro något längre, mestadels både vidsträcktare och oländigare, någon gång söndrade från hvarandra af större slättbygder, och fortsatta i en bergländig vidsträckt skärgård; i det hela är denna sida af Södertörn temligen lik Roslagen. Den kan beräknas hafva 1 till 3 mils bredd från vester till öster eller sydost, men skärgården inberäknad, ännu 1 till 2 mil, och en längd af 5 mil från sydvest till nordost, med en kust af 11 mil åt norr, söder, nordost och nordvest mellan Södermanlands gräns och Stockholm; samt omfattar Sotholms och delar af Svartlösa och Öknebo härader; medelhöjden beräknas vara från 150 ned till 100 fot öfver hafvet, inuti landet, från 100 ned till 60 fot vid kusten och i skärgården. Båda sluttningarne tillsammans upptaga ej fullt 1/4 af hela länets areal, den nordliga för sig högst 1/16.

De särskildta vattendrag, som af nu nämda vattendelare bildas eller skiljas, äro, i Mälarsluttningen: Almunge-ån, utgörande nordostligaste grenen af Funboån. Den kommer från och tillhör hufvudsakligen en af bergåsar från flera håll norr och söder omstängd trakt, Almunge socken af Närdinghundra härad, och bildas af flera grenar från småsjöar i socknens särskildta delar, såsom Moga- och Fårsjöarne i norr, Fladen och Södersjön i öster, Norr- och Skärsjöarne i söder. Allas vatten förenas i Långsjön, som vester ut sträcker sig inåt Rasbo socken af Upsala län. Ett mindre tillflöde till samma vattendrag, äfven från Almunge, men omedelbart utgående i Funbo socken af Upsala län, är den sydligare sjön Ramsen. Till hela flodområdet hör inom Almunge socken en yta af 1 mils bredd, 1 1/2 mils längd, och 1 1/3 qv. mils areal, en stenbunden slätt mellan bergländigare omgifningar, och af 150 fots medelhöjd. -- Längre i sydvest, på andra sidan om en af länets bredaste åsar, hvilken skiljer Närdinghundra härad från Långhundra, når sjelfva Funbo ån intill länets gräns, mellan sistnämda härad och Waxala af Upsala län. Ån följer dock denna gräns blott 1/2 mil åt sydvest, och vänder sig derpå åt nordvest mot Fyrisån. Vid denna krökning mottager den från sydost ett tillflöde, gemenligen kalladt Laggaån, som bildas af tvenne grenar: en kommer från Ubby Långsjö i öster, på gränsen mot Sjuhundra härad, går åt sydvest snedt igenom Långhundra, bildande Tarfsjön, och förenar sig efter 1 1/2 mils lopp, vid gränsen till Seminghundra, med den andra; denna kommer från Sigridsholmsjön i sistnämda härad, och har 1 mils väg i nordlig rigtning. Efter skedd förening går Laggaån 1 1/2 mil åt nordvest. Hela dess område upptager o. 2 qv. mil, omfattande Lagga, Östuna och Husby socknar, samt en del af Gottröra, inom Långhundra, och Widbo med delar af Lunda och Skeptuna inom Seminghundra; dels slättmark, här och der sidländt, dels lågländta, temligen platta skogsmarker; medelhöjden beräknas från 100 i Lagga, till 180 i Lunda åt sydost, 200 i Gottröra åt Öster. -- Slutligen beröres vestra gränsen, mellan Erlinghundra och Ulleråkers härad af Upsala län, äfven af Fyrisåns utlopp, genom Flötsund, till Mälarfjärden Ekoln; men en ås som skiljer Erlinghundra från Waxala härad, följer å-brädden på nära håll, och lemnar nästan intet utrymme åt den sidan.

Sydligare utfaller i Ekhamnsviken ett obetydligt, knappt 1 mil långt vattendrag från norra delen af Erlinghundra; några ännu mindre utgå i Skofjärden, Erikssund och de öfriga sund, som förbinda nämda fjärd med Sigtuna-fjärden. Från den sistnämda inskjuter, genom Munkholmssundet, den milslånga Garnsviken åt norr, och mottager, utom flera smärre tillflöden, ett af inemot 2 mils längd, dels från sjön Walloxen i nordost vid gränsen till Långhundra, och genom Säbysjön, dels från Wedsjön i öster på gränsen till Seminghundra. Från den sydligare Holmsjön vid samma gräns går Husby-ån 1 mil långt åt sydvest till Steningeviken af fjärden Skarfven. Alla nu nämda vattendrag tillhöra en landyta af högst 2 mils bredd på midten från öster till vester, men blott 1/2 till 1 mil i norr och i söder, och mellan dessa båda väderstreck en längd af nära 3 mil med en areal af 2 1/3 qv. mil. Det inre landet och stränderna af Ekoln och Garnsviken hafva jemna och sanka bygder, gränserna mot öster upptagas af en sandig skogsås, kusterna af Walloxen, Sigtunafjärden och Skarfven äro bergländiga. Medelhöjden är 75 fot i strandängderna, 100 till 120 inåt landet. Hit höra Alsike, Knifsta, Wassunda, Haga, Sankt Pehr, Sankt Olof, Odensala och Husby socknar af Erlinghundra, och en del af Östuna utaf Långhundra härad.

I Rosersbergs-viken af Skarfven utfaller åter ett betydligare vattendrag, bildadt af tvenne hufvudgrenar: den ena upprinner i södra delen af Seminghundra härad, bildar under vestligt lopp sjön Fysingen vid gränsen till Erlinghundra och Wallentuna, och Oxundasjön mellan dessa två och Sollentuna; den andra grenen kommer från

Wallentuna, bildar under omvexlande sydligt och vestligt lopp Wallentuna-sjön, Samt andra mindre, såsom Hagby- och Skällnora-sjöarne, allt på gränsen till Danderyds skeppslag, vidare Edsviken, sent förstärkes från Fjäturn, båda mot gränsen af Sollentuna härad, samt Edsjön inom det sednare, hvilken mottager Ravaln och Öfversjön från söder, och utgår åt norr till Oxundasjön; denna utgjuter sig slutligen nordligt till förutnämda vik af Mälaren. Vattendragets nordligare gren har 1 1/2 mils längd, den sydligare 2 mil, båda tillsammans ett område af 1 till 2 mils längd och bredd, och 2 qv. mils areal; omfattande hufvudsakligen Norrsunda socken af Erlinghundra härad, Skånella och Markim af Seminghundra, Hammarby, Fresta och större delen af Wallentuna socken af Wallentuna härad, Ed och en del af Sollentuna af Sollentuna härad, samt af Danderyds skeppslag en del af Täby. Det är ett dels slätt, dels inåt bygderna och vid kusten mera eller mindre bergkulligt land, med 75 till 150 fots medelhöjd.

I Skarfvens södra fortsättning ned till Stäkessund utfalla blott mindre bäckar; likaledes i de sydligare Görväln, Löfsta- och Klubbfjärdarne; med den sista sammanhänger Ulfsundafjärden, genom Tranebergs sund i söder, och i öster genom Carlbergs-kanalen med Carlbergs- och Rörstrands-sjöarne, hvilken sistnämda, äfvensom dess egentliga utlopp till Mälaren ligger inom Stockholms stads område. Sjelf mottager Ulfsundafjärden tvenne små vatten, det nordligare och större genom Bälsta sund i nordvest. Alla dessa vattendrag höra till en landyta af 1/2 mils bredd, men 2 mils utsträckning från nordvest till sydost, med en kust af 3 mils båge, och en areal af 1 qv. mil; ett småkulligt, dels slätt dels lågbergigt land af 100 till 150 fots. medelhöjd; omfattande Jerfälla, Spånga och Bromma socknar af Sollentuna härad, hela eller delvis. - Närmast derintill, mellan Löfsta- och Klubbfjärdarne i nordost, Ekeröfjärden och Bockholmsund i söder, Södra Björk- och Prestfjärdarne i sydvest och vester, Norra Björkfjärden, Däfvensösund och Brofjärden i norr, ligga de till Färentuna härad hörande Mälar-öarne; skiljda från hvarandra af Lambar- och Mörby-fjärdarne, Lulehofssund och Tappström mellan Lofön å ena sidan och Svartsjölandet samt Ekerön å den andra, Långtarmen i söder och vester från Svartsjölandet mot Ekerön och den dermed sammanhängande Munsön, samt Svinsundet och Hofgårdsfjärden vester från Munsön mot Adelsön och Björkön. Det enda inre vattendrag af någon betydenhet bildas af Igel-, Svartsjö- och Hillersjövikarne. Ekerön genomstrykes af en lång ås, de öfriga öarne äro mera jemnhöga; medelhöjden är redan angifven. Sträckningen från öster till vester är öfver 2 mil, från sydost till nordvest nära 2, allt med sunden inberäknade, arealen af sjelfva landet ej fullt 2 qvadratmil. Socknarne äro Lofö, Skå, Sånga, Hillersjö, Färentuna, Ekerö, Munsö och Adelsö.

Från södra sidan utfaller i Mälaren, längst vester ut, den temligen betydliga Turinge-ån från Södra och Norra Yngen, genom Södra och Norra Turingen, hufvudsakligen i nordlig rigtning, genom Öknebo härad, till Sundsörsviken af Gripsholmsfjärden. Tillika med Malmsjön, som ligger på gränsen till Selebo härad af Nyköpings län och inom detta utfaller i samma fjärd, och med några smärre bäckar, upptager detta vattendrag ett område af 1 1/2 mils sträckning från söder till norr, nära 1 från vester till öster, med en areal af ungefär 1 qv. mil, omfattande Turinge socken och en del af Wårdinge, ett temligen kulligt, i söder och norr bergaktigt land. Medelhöjden är 100 till 120 fot. – Södertelje-fjärden skjuter in i landet från norr till söder 1 mil långt, och mottager små bäckar från vester och öster, från delar af Södertelje socken af Öknebo härad, belägen på ömse sidor, och af Salem i Svartlösa; af båda tillsammans sluttar kanske 1/3 qv. mil mot fjärden, temligen brant från en medelhöjd af 80 till 100 fot. En annan del af Salem och något af Botkyrka inom samma härad sluttar mot Bornsjön, som genom Wellinge-ån utfaller nordligt till Ekeröfjärden. Ett större vattendrag bildar Tumba-ån, som från Tullan, Glasbysjön och Uttran, på gränsen mellan Öknebo och Svartlösa härader, går åt ostnordost genom Tumbasjön, och åt norr genom Tullinge- och Albysjöarne, af hvilka den förra upptager Aspen, samt genom sundet vid Fittja till Wårbyviken af Ekeröfjärden, dit den utfaller efter 2 mils bugtig väg. Längre i nordost utgå blott smärre bäckar i Klubbfjärden, Liljeholmssjön och Årstaviken, hvilken sistnämda följer Stockholms stads sydvestra gräns intill Skans tull. Alla dessa vattendrag öster om Teljefjärdens gränshöjder hafva ett område af tillsammans öfver 3 mils längd från sydvest till nordost, med en bredd af 1/4 till 1 mil, och ungefär 2 qv. mils areal. Hit höra hufvudsakligen delar af Botkyrka, Huddinge, Bränkyrka, Nacka och Erstaviks socknar; alla till stor del upptagna af berg- och skogsmark med smärre mellanliggande slätter eller dalar, och ofta brant stupande mot Mälaren från en medelhöjd af 80 till 120 fot. - Samtliga Mälar-fjärdar och vikar äro tillgängliga för seglande

fartyg; men af den utfallande åar ingen mera än Fyrisån. Segelleden från Upsala till Stockholm går genom de vikar och sund som skilja båda länen, och derpå genom Görväln, Löfstafjärden, Nockeby sund, Klubb- och Riddarholmsfjärdarne; segelleden från Westerås går genom de vikar och sund, som i norr begränsa Nyköpings län och Södertörn.

Mälarens båda utlopp till Saltsjön, kallade Norr- och Söderström, falla inom Stockholms stads område. Intetdera är af naturen farbart, men det sednare genom konstens åtgärd.

Af större utsträckning i allmänhet äro de vattendrag, som inom länet utfalla i hafvet å ömse sidor om sistnämda båda strömmar. Längst i norr kommer Forssmarks-ån, från norra delen af Olands härad i Upsala län, till och genom den nordligaste af Frösåkers, i rigtning från nordvest till sydost, genom Norra och Södra Åsjöarne, af hvilka den sednare mottager Älgsjöns och Berkingedamms vatten från söder, samt genom Forssmarksdamm, förstärkes ytterligare från Fogelfjärden i söder, och utfaller i Orsviken eller Kallrigafjärden, en bugt af den så kallade Öregrundsgrepen. Flodområdet omfattar, med längd och bredd af nära 1 1/2 mil inom detta län och areal af 1 1/2 qv. mil, Forssmarks socken och en stor del af Walö, båda i Frösåkers härad, mestadels bergbunden eller träskig skogsmark af 70 till 120 fots medelhöjd.

I samma vik utfaller den vida större Olandsån, en af de betydligaste i länet, ehuru den blott delvis hör hit. Dess egentliga ursprung är i Olands härad, men den utgör flerstädes gräns mot Närdinghundra och Frösåker, och mottager flera tillopp från båda: ett kommer från nordvestra sidan af Närdinghundra genom Lång- och Rycklingesjöarne till Stamsjön. Från denna öster ut, till och bortom Ginningen, utgör ån nordlig gräns; mottager i den sistnämda sjön, af öfver en mils längd från söder till norr, ett sydvestligt tillflöde från Testen, åter vid Olands gräns, genom Kärfven och Harsjön, och ett annat mindre från Hosjön, allt inom Närdinghundra; går derpå norr ut till Oland, bildar i fortsatt nordlig rigtning en mils väg dess gräns, mot Frösåker, ingår detta, och delar sig kring Nuttön i tvenne armar, som båda utfalla i sjön Rönmarn. Här tillstöter ett vatten från en smal, mera än milslång dalgång i söder, som åt andra sidan äfven står i förbindelse med sjön Wellen; samt ett annat lika långt från Börstil- och Aspsjöarne i sydost; några mindre tillopp komma från vestra sidan. Från Rönmarn går

Olandsån i flera bugter, genom Stummelbosjön till Kallrigafjärden. Hela detta vattendrags längd inom länet är minst 6 mil, flodområdets bredd sällan öfver 1 mil, oftast derunder, arealen o. 4 qv. mil. Hit höra först delar af Börstil och Walö socknar samt Hökhufvuds af Frösåkers härad, bestående af lågländt skogsmark o. 120 fot hög, ofta träskig, slutligen öfvergående i jemn och sandig kusttrakt af 50 fots medelhöjd; vidare på andra sidan om det inskjutande hörnet af Upsala län, Knutby och Faringe socknar, samt en del af Bladåker och något af Almunge, allt af Närdinghundra härad, mestadels bergländig skogsmark af 200 fots medelhöjd och deröfver. Ända till Skefthammar är Olandsån farbar för kustfartyg. -- Ett närgränsande vattendrag är Hargs-ån, som genom Lång-, Stockby- och Löhammarsjöarne går åt norr och sydost, tillsammans öfver 1 mil långt, till Hargboviken af Barlingsfjärden; med ett ännu mindre vatten söder ut, från Öjaren-sjöarne till Gallfjärden, upptager nämda å nära 1 qv. mils område, inom Hargs socken af Frösåkers härad, dels kärrig skogsmark, dels sandig och jemn strandbygd, af kanske 60 fots medelhöjd.

Utanför hittills anförda dalgångar, dels numera sammanhängande med fasta landet, dels omgifven af vatten, ligger nordligaste delen af länets skärgård: Norrön mellan Öregrundsgrepen i nordost och Kallrigafjärden i nordvest, en igenvallad farled samt Granfjärden i sydvest, och de från denna åt öster utgående Snuggsundet och Klyxen i söder; nedanför dessa Söderön och en mängd andra, från Gran-, Östhammars-, Fagerö-, Barlings-, Gall- och Singöfjärdarne i sydvest, söder och sydost, utgörande en ännu brukbar farled af 3 till 4 mils längd, intill Öregrundsgrepens sydostliga utlopp i Ålands haf; samt Gräsön med flera längst åt nordost till hafvet; af inre vattendrag är blott Norr-, Lång- och Lillvikaren på Söderön af någon betydenhet. Sistnämda ö är temligen bergländig, likasom de smärre; Norrön är flack och sandig, Gräsön likaledes i något mindre mån. De två förra utgöra med kringliggande mindre öar en sträckning af mera än 2 mils längd från nordvest till sydost, och 1/2 mils bredd; Gräsön för sig har lika längd, men 1/4 till 1/2 mils bredd. Det hela utgör o. 2 qv. mil af 50 till 60 fots

medelhöjd, hörande till Börstils och Gräsö socknar af Frösåkers härad.

Från östra hälften af Närdinghundra härad utgår Skebo ström. Den bildas af tvenne grenar, en nordvestlig och en vestlig. Den förra upprinner i en mängd småsjöar, går genom Bennebols- och Norr- eller Jättuna-sjöarne åt sydvest, derpå genom Wellnoren åt norr till den 1 1/2 mil långa men smala Wellen, hvars norra spets ligger inom Upsala län; utfaller från dess östra sida genom Wells-ån; upptager ett nordligt tillopp från den milslånga Gislaren, som genom ett annat gräfvet utlopp står i förbindelse med Hargs-ån; vänder sig derpå åt sydost genom Järingesjöarne, dels vid gränsen till Frösåkers härad, dels slutligen inom detta, och utgår, efter 4 till 5 mils lopp under namn af Hydinge ström i sjön Närdingens norra ända. I vestra hörnet af samma sjö utfaller den andra grenen, kommande i mera rakt östlig rigtning ett par mil långt, från Såttern och Edsbro Kyrkvik, som upptager flera små tillopp från norr, Gisen och Fannsjön från söder, allt inom Närdinghundra. Närdingen gör, under mera än en mils väg, en båge vid de båda häradernas gränser mot Lyhundra, och utfaller åt norr, genom Skebo ström, och den mera än milslånga och upp till Skårsta segelbara, Edboviken, till Gallfjärden; viken upptager ännu några små tillflöden från Åsjön, samt By- och Grässjöarne i vester inom Frösåker, Mörtsjön, Arnöfjärden och Örvikssjön i öster inom Wäddö skeppslag. Detta vattendrag, med sina grenar af olika rigtningar, upptager ett nästan fyrsidigt flodområde af 3 mils sträckning från söder till norr, 2 från vester till öster, med en areal af minst 4 1/2 qv. mil. hit höra Edbo socken och en del af Harg inom Frösåker, stycken af Söderbykarl i Lyhundra härad, Häfverö i Wäddö skeppslag, samt Edsbro och Ununge socknar, större delen af Bladåker och en del af Knutby inom Närdinghundra. De inre socknarne hafva temligen bergländig natur, med 200 till 250 fots medelhöjd, de yttre äro mera lågbergiga och flacka med 100 fots höjd och derunder. De långsträckta dalarne sammanhänga mera eller mindre med hvarandra, eller med andra utom samma flodområde, såsom till exempel Järingevattnets med Hargs- och Börstils-sjöarnes, ända till Olandsåns.

Öster om Edboviken utfaller i Singöfjärden, i nordlig rigtning från Wäddö skeppslags norra bergkulliga del, Utsundssjön genom Bredsundsviken. Från det inre lågbergiga landet gå Stor- och Måss-sjöarnes, samt Bornans lika obetydliga vattendrag åt öster till den långa och smala, segelbara Rump- eller Ortala-viken, som i nära 2 mils sträckning skjuter in från norr till söder, fortsatt 1 mil åt samma håll genom en i sednare tider återupptagen farled genom Lill- och Storfjärdarne, Kystahaf och Balsaren till Bagghusfjärden. Denna sista mottager från vester Strödjans 1 1/2 mil långa vattendrag från gränsen af Lyhundra. Bortom nämda långa farled ligger Wäddön, temligen lågbergig med enstaka toppar och med strand utan skärgård; men i norr fortsatt af Singön, med sandig strand åt hafvet till, och andra mindre, i söder äfven af flera öar och skär. Det hela, utgörande hufvudsakligen Wäddö skeppslags tre socknar, Häfverö, Wäddö och Singö, är redan förut till utsträckning och medelhöjd angifvet; arealen o. 3 qv. mil.

I Bro skeppslags skärgård utfalla flera smärre vattendrag: Osmarn, med tillopp från Rådasjöarne i norr, Bottenfjärden i söder, utgår åt nordost genom Norboviken till Björkfjärden innanför Björkön; Utålviken och Långtögen, den sednare 1 mil lång, taga sydligare samma rigtning till samma fjärd. - Ännu sydligare förbinder Wätösundet i rigtning från nordost till sydvest Björkfjärden med

Norrteljefjärden, hvilken åter, med sina många tillflöden, bildar mellersta Roslagens största vattendrag. Sjelf intränger denna fjärd 2 till 3 mil från Lidöfjärden i öster inåt vester, med en bredd af blott o. 1/4 mil, och ändock dubbelt mera än de flesta förut nämda insjöar och vikar. Den mottager från norr, från Lyhundra härad och dess gräns mot Bro skeppslag, ett tillflöde, bildadt dels af Norra och Södra Torkan, dels af den vestligare Erken, Roslagens största insjö, 1 mil lång, 1/4 mil bred och mindre, 1/3 qv. mil i vidd, med tillopp från Wågsjön och Hornan i norr, Trehörningen och Ältan i öster, på gränsen till Närdinghundra. Båda grenarne förenas i Brosjön, som genom Håfbo-, Notsta- och Puttsjöarne samt Gillfjärden, utfaller i Koviken af Norrteljefjärden. I innersta vestra hörnet utfaller Norrtelje ström från Lomaren. Denna mottager från nordvest Släningens och Malstasjöns vatten inom Lyhundra; men dess förnämsta tillflöde kommer från Sjuhundra i vester, der det bildas af Kornan, den temligen betydliga Gafvel-Långsjön, och den ej mindre, nästan lika breda och långa Skeviken, den mindre

Syningen, alla i nordvest, samt Kundbysjön, hvilken upptager Meten och Tomtasjön från vester, och utfaller åt öster genom Björken. Nedanför den sistnämda tillstöter en sydvestlig gren, äfven af betydlig längd, från Gisjön och Ådran. i Långhundra, Jällnan, Rö- och Guttungesjöarne i Sjuhundra. Från Frötuna skeppslag i söder mottager Lomaren Frötuna Kyrksjö; i Norrteljefjärden utfaller Limmaren, och slutligen Skogs- och Björknäsfjärdarne i nordostlig rigtning, genom Hattsundet i nordlig; detta utgår snedt emot början af Wätö-sundet, och förbindes å andra sidan genom Högarsfjärd, Nänningesund, Örbofjärden, hvarifrån Rådmansö Kyrkvik inskjuter åt öster, samt vidare Åkeröfjärden, Brevikssund och Stångsundet, med den sydligare Furusunds-skärgårdens vatten. Det land, som omger alla dessa vattendrag, är det mest mångfaldigt kuperade och bergkulliga i hela länet, har en ej obetydlig skärgård, och sjelfva fasta landet sträcker sig längre inåt, än någonstädes mera söder ut. Det hela har 2 till 5 mils sträckning från vester till öster, med de smärre skären ännu 1 1/2 mil, och 3 till 4 från norr till söder, vattendragens egen längd omvexlar från 1 till 6 mil; arealen är o. 9 qv. mil, medelhöjden inåt landet ända till 200 fot, mot kusten ned till 80.

Hit höra Bro och Wätö socknar af Bro skeppslag, Frötuna och Rådmansö af, Frötuna; Söderbykarl, Estuna, Malsta, Lohärad och Husby af Lyhundra härad; Skederid, Rö, Rimbo och Fasterna af Sjuhundra, hela eller till större delen; samt mindre delar af Kårsta och f. d. Garn inom Långhundra.

I sydöstra ändan af Sjuhundra, på gränsen till Åkers skeppslag, från Sandasjön, Angarn, Wiren och Hufvan, uppkommer i nordlig rigtning en å, som går vidare åt öster genom Addaren, Lisa-sjön, Länna kyrksjö och Penningbysjön, alla i Frötuna skeppslag, samt utfaller i Edsviken af hafvet, efter 2 à 3 mils lopp. En annan å af ungefär 3 mils längd börjar i södra ändan af Långhundra, går genom Tärnan och Harsjöarne till Långsjön, i flera bugter men mest nordligt, derpå åt nordost och öster genom Bysjön och Wad-sjöarne i Åkers, och Svartugen i Frötuna skeppslag, till Bergshammarsviken af hafvet. I samma vik utfaller från sydvest Waxtuna- och andra små sjöar vid gränsen mellan båda skeppslagerna. Tvenne s. k. Storsjöar, samt Hår- och Fastarby-sjöarne förenas i Exarby-sjön, på gränsen mellan Långhundra och Åker, hvilken åter utfaller åt öster genom Rumsätrasjön, Wiren och Losjön, under namn af Wira-ån; från norr tillstöta Largen och Trehörningen, från söder Ältan med flera; vattendragets längd till hafvet är högst 1 1/2 mil. Andra ännu mindre gå åt öster eller sydost genom Åkers skeppslag, eller splittra skärgårdens större öar, såsom Yxlan, Blidö, Norr- och Söder-Ljusterö; innanför den förstnämda ligger en tallös mängd små öar och skär. Äfven fasta landet är en skärgårdslik, mera eller mindre bergländig och kuperad trakt, af 1 till 200 fots medelhöjd; det hela har o. 3 mils sträckning från nordost till sydvest och från 2 ned till 1/2 mil från vester till öster, med de smärre skären inberäknade ännu 3 till 4 mil längre, intill Svenska Högarne i sydost; arealen är 4 qv. mil, omfattande Länna socken af Frötuna, Riala, Kulla och största delen af Åker inom Åkers, samt Ljusterö inom Wermdö skeppslag, och delar af Skederid och Rö i Sjuhundra och af Garn i Långhundra.

Åter ett betydligt vattendrag är Åkers-ån, som fordom varit, och åter genom kanalanläggning är segelbar öfver en mil inåt landet. Den kommer dels från de bergåsar, som begränsa Roslagen mot den inre slättbygden, dels från denna sjelf. En gren upprinner i Sjuhundra, går genom den långa tvåarmiga Sparren, som mottager Malsjön, Trehörningen och Lingonsjön Från norr på gränsen till Långhundra, äfvensom Uttran från sistnämda härad, och utfaller genom detta åt sydost till Helgösjön. Har möter från norr Närtuna-ån, bildad af tvenne armar, en nordlig från Långhundra, en vestlig från Söderbysjön i Seminghundra, förenade ofvanför Hederviken, och i sitt öfra lopp, hvar på sitt håll, ej utan sammanhang med Laggaåns tvenne dalgångar. Ännu ett tredje vattendrag, från Lindholmssjön i sydvest inom Seminghundra, möter i Helgösjön. Från denna går ån åt. sydost genom Wadasjön, förstärkes åter från sydvest af Angarn-sjön i Wallentuna härad, bildar Garnsviken, 1 mil i längd med södra och sydöstra spetsarne inom Åkers skeppslag, samt utfaller genom denna i Tuna-viken af fjärden

Trälhafvet. Ända från Hederviken inemot Garnsvikens slut utgör hufvuddalen mestadels gräns mellan Långhundra å ena sidan, Seminghundra och Wallentuna härader å den andra. Dess hela längd är 5 mil, samtliga flodområdets bredd 1 till 2 mil, sydöstligast blott 1/2, arealen o. 4 qv. mil, medelhöjden från 200 ned till 50 fot.

öfver hafsytan. Hit höra, utom en ringa del af Åkers socken, större eller mindre delar af Garn, Kårsta, Närtuna och Gottröra socknar inom Långhundra; af f. d. Össeby, Angarn, Wada och Wallentuna inom Wallentuna härad; och af Frösunda, Orkesta, Skeptuna och Lunda inom Seminghundra.

Skärgården närmast hufvudstaden har blott små vattendrag inifrån landet, men så mycket flera och större hafsfjärdar och sund. Från Trälhafvet inskjuter Säby-viken åt vester vid Wäderön; en mängd mindre fjärdar och sund, Kodjupet, Finn-, Pål-, Waxholms- och Tenö-sunden m. fl., leda åt söder, vester, norr o. s. v. till de betydligare Askrikefjärden, Stora och Lilla Wärtan, samt Halfkakssundet och saltsjöns innersta vik vid Stockholm. Från sistnämda sund inskjuter Hustegaviken på Lidingön åt vester; i Stora Wärtan utfaller från öster Ryds Kyrkvik, från norr Ormgårdssjön, från nordvest Rönningesjön m. fl., allt inom Danderyds skeppslag. Lilla Wärtan upptager Rösjön och Ålsjön från Sollentuna härad, genom Edsviken och Stocksund, äfven i rigtning från nordvest till sydost; och från vester, dels Brunnsviken, dels Uggel-, Ladu- och Husar-vikarne å Djurgården; i Saltsjöfjärden vid Stockholm slutligen, utfalla Södra Brunris- och Ladugårds-vikarne, af hvilka den förra genom kanal äfven sammanhänger med Lilla Wärtan; allt detta inom Danderyds skeppslag och Stockholms stads område. Till nu nämda vatten hör en söndersplittrad, temligen bergländig, men blott 50 till 80 fot upphöjd, dels kust, dels skärgård, af ungefär 2 mils längd från norr till söder, och 1/2 till 2 bredd, med en landyta af 2 qv. mil, omfattande hufvudsakligen Ryd, Täby, Danderyd, Lidingö, Solna och Djurgårds socknar af Danderyds skeppslag, med delar af Sollentuna och Spånga inom Sollentuna härad.

Helt och hållet skärgård är Wermdö skeppslag, bestående, utom de redan nämda Ljusteröarne, af Wermdön med Farsta- och Ormingelanden, Ingarön, Fogelbrolandet, Djurön, Windön, Runmarö, Möja och en otalig mängd mindre; kringflutna dels af redan anförda sund och fjärdar i nordvest, dels af Skuru-, Stäkes- och Lännersta-sunden, samt Baggars-fjärden, Fällströmmen, Elgö-, Agnö- och Granö-fjärdarne i sydvest, Nämdöfjärden i sydost, sjelfva Saltsjön i öster och nordost; och sig emellan skiljda eller sönderdelade af Solö-fjärden med Gillstu- och Siggestavikarne, Oxdjupet, Saxare-fjärden, Älgö-fjärden med Wermdöviken, Breviks- och Langnö-sunden, Grisslinge-fjärden, Fisksundet och Högarsfjärd m. fl. omkring Wermdölandet och de dermed sammanhängande, Wånfjärden, Tranarsundet och Säbyviken uti och emellan Fogelbrolandet och Ingarön o. s. v. Allt detta tillsammans utgör ett lika vidlöftigt, som inveckladt vattensystem, hvaremot de inre vattendragen äro högst obetydliga. Hela traktens utsträckning, äfven oberäknade de yttre skären, är minst 3 mil ifrån nordvest till sydost, 2 till 3 från nordost till sydvest, sjelfva landets areal är o. 3 qv. mil, med en medelhöjd af 60 till 100 fot, och omfattar Wermdö, Bo, Pilhamns, Djurhamns och Möja socknar, alla omvexlande med dalgångar, bergbackar och klippor.

Från Södertörn utgå till Saltsjön många, men obetydliga vattendrag. Längst i nordost går ett från Älta-, Söderby- och Dammsjöarne, i hvilken sistnämda Källtorpssjön utfaller, och genom Nacka-ån till Järla-, Sickla- och Hammarby-sjöarne, samt vid Danvikstull af Stockholm ut till hafvet. Dernäst följer det största i denna del af länet: det kommer från Gladö qvarnsjö med flera mindre, går åt nordost till Stora Örlången och Ågesta-sjön, der det upptager Gömaren och Trehörningen från vester; vidare till Magelungen, som är nära 4 mil lång från nordvest till sydost, och från norr mottager Bränkyrkasjöns vatten; samt till den ännu längre Drefviken, som böjer sig mot söder och sydvest, och derifrån förstärkes af Ådran och Lismasjön. Från Drefviken går ån genom en mängd småsjöar åt öster till Kallfjärden, hvilken åter genom Elgmorasundet, Hvitvass-fjärden och Morviken utgår åt sydost och öster till Granöfjärden. Dessa vattendrag, belägna på och vid Södertörns förnämsta vattendelare, och utefter dess särskildta grenar böjda i omvexlande rigtningar, upptaga under 3 till 4 mils längd en yta af minst 2 mils längd från vester till öster, 1 till 2 mils bredd från norr till söder, med en areal af 3 qv. mil, några smärre bäckars områden inberäknade; hit höra Tyresjö socken och en del af Österhaninge inom Sotholms härad, samt större delarne af Nacka, Erstaviks, Bränkyrka och Huddinge inom Svartlösa, allt temligen bergländiga trakter, med 60 till 120 fots medelhöjd.

Med mera sydligt eller sydostligt lopp gå några mindre åar genom Sotholms härad, till de fjärdar, som omgifva

dess östra och södra skärgård: en från några små sjöar och kärr, 1 mil långt åt söder till Wäsbofjärden innanför Gålön; en annan från Örasjön i norr och Wedan i nordvest till kusten nedanför nämda fjärd; båda hafva 1 mils längd eller mera. Ett ännu mindre vattendrag utfaller sydligare i Häringeviken af Horsfjärden innanför Muskön; åter ett större, af 2 mils längd, dels från Wädersjön, dels från Grindsjön, vidare sydlig rigtning genom Löfsjön och Muskan, och i östlig med många höjningar till Hammersta-viken, innanför Herr- och Yxelöarne. Några smärre vatten utfalla i de nästan milslånga från söder inskjutande Nynäs- och Fållnäs-vikarne, innanför Torön. Utanför kusterna ligga flera stora öar, dels de redan nämda, dels de aflägsnare Nämdö, Ornö, Utö, belägna vid och i de efter dem och de förra benämda fjärdarne, och andra såsom Mysingen mellan Muskön och Utön, samt splittrade af små vattendrag; rundt omkring åt alla håll finnes en stor mängd mindre öar och skär. Hela det fasta land som med anförda vattendrag lutar åt sydost från det egentliga Södertörns vattendelare, har en sträckning af minst 4 mil från nordost till sydvest, sällan öfver 1 mil från nordvest till sydost. Skärgården har nära 2 mils bredd, 6 till 7 mils längd; samtliga arealen är 5 à 6 qv. mil, temligen bergländiga trakter längst inåt, öppnare mot hafvet, åter bergiga vid dess stränder och ej mindre i skärgården.

Vester om Torön inskjuta Svärds- och Himmer- eller Mörköfjärdarne, den sednare med Kaggfjärden, vidare bortom Skans-sundet, Järna-fjärden och Hallsviken, alla sammanhängande med hvarandra, i oafbruten nordlig rigtning åtminstone 4 mils väg. Kaggfjärden mottager flera, 1 till 2 mil långa, vattendrag inifrån landet, hvaraf ett sydostligt, från Östra och Vestra Styran, med tillopp från Fagersjön öster, inom Sotholms härad; ett nordostligt, af tre förenade grenar, från Skogsjön, Getaren och Malmsjön; samt ett mindre nordligt, båda från Svartlösa härad. I Hallsfjärden utfalla Maren och Saltskogsfjärden, den förra begagnad till Södertelje kanal. Det land som sålunda från öster sluttar till besagda fjärdar, upptager en sträcka af 3 till 4 mil från söder till norr och högst 1 mil i bredd, med en landyta af 2 till 2 1/2 qv. mil och med ungefär 80 fots medelhöjd, omfattande hufvudsakligen Sorunda af Sotholms, Grödinge af Svartlösa och en del af Södertelje socken inom Öknebo, allt af den för Södertörn gemensamma något bergländiga natur.

Från vester, från Öknebo härad, utfalla äfven i nyssnämda fjärdar, och andra med dem sammanhängande, några vattendrag: Hallsfjärden mottager ett från Ånstasjön, Måsnaren och Lanaren, i rigtning åt sydost och öster, genom Bränningeström. I Järnafjärden utfaller Järna-ån, kommande från Långsjön och Wallingen i nordvest, med tillflöde från Ogsjön i vester. Af Simmsjöns vattendrag, vid gränsen till Hölebo härad, höra hit blott en del af sjelfva sjön, och utloppet i Stafbofjärden. Det land, som dessa vatten genomskära, har knappt 2 mils längd från norr till söder, 1/2 till 1 mils bredd, och en areal af 1 1/3 qv. mil; omfattande en del af Södertelje, samt Tveta, Öfver- och Ytter-Järna socknar, alla temligen bergländiga med 100 till 120 fots medelhöjd.

Slutligen hör ock hit en del af Trosa-åns ej obetydliga vattendrag, der den går på gränsen till Daga och Rönö härader af Nyköpings län, från sjön Klämmingen genom Frösjön, och under namnet Sigtuna-ån till Sillen, tillsammans öfver en mil åt sydsydost, samt mottager från Öknebo härad dels Skilötsjön, dels ett två mils långt flergrenigt vatten, från Siundasjön, Trönsjön och Agaren, samt Långsjön. Sistnämda sjö och Sillen äro båda af betydlig längd, men blott norra delarne ligga inom länet. Den sednare utfaller genom Nyköpings län, i Trosa-fjärden. Till flodområdet höra här 1 1/2 mils längd från norr till söder, 1/4 till 1 mils bredd, och en areal af 2/3 qv. mil, omfattande största delen af Wårdinge socken, omvexlande med bergländig mark och jemnare dalgångar, samt af 150 fots medelhöjd. -- Alla Saltsjöns fjärdar, vikar och mestadels äfven sunden äro tillgängliga för seglande fartyg, somliga äfven för skepp af större dimensioner. Den s. k. södra yttre segelleden till Stockholm går utanför Landsort, dels innan- dels utanför Ornö, Utö, Nämdö, och Runmarö, möter utanför Windö de östra och yttre norra segellederna, fortgår mellan Wermdö sockens nordliga skär vester ut, och möter den inre norra segelleden i Trälhafvet. Denna går på ömse sidor om Gräsö, utanför Singö, Wäddö och Rådmansö, genom Furusund, innanför Yxlan och Ljusteröarne, samt genom Kodjupet, Waxholmssunden och fjärdarne vid Danderyds skeppslags östra och södra gränser.

Af allt ofvanstående synes, att Stockholms län i följd af sitt läge, såsom utskjutande åt Östersjön å ömse sidor om

Mälaren, och genomstruket af tvenne hufvudsakliga vattendelare, utom en mängd mindre, sluttar åt alla väderstreck, norr, öster, söder och vester; och det från en i sig sjelf ringa medelhöjd inuti landet, för det mesta med sakta lutning, dels i smala, mera eller mindre långsträckta dalgångar, dels å vidsträckta skogsmarker eller slätter; men allt i hög grad oregelbundet, äfven inåt landet ofta likt en uttorkad skärgård, af nära nog samma art, som den ännu qvarvarande, som ligger vid dess kuster. Mindre oregelbundet än bergen gå några större eller mindre sandåsar, hufvudsakligen från norr till söder. Den enda af betydenhet synes vid Flötsund stå i sammanhang med den som stryker genom Upsala län från Elfkarleby i norr. Tydligast framstår den här vid gränsen mellan Erlinghundra och Seminghundra härader, der den under namnet Långåsen bildar vattendelare. Mindre märkbar följer den Norr-, Eds- och Brunnsvikarnes vattendrag genom Sollentuna härad och Danderyds skeppslag, och bildar grunden för en del af Stockholms stad. Vestligast uppsticker den ås som förekommer i Håbo och Bro härader, äfven i de sydligare hithörande Mälar-öarne Munsö och Ekerö. -- Långt i norr framstår en tredje i Börstils socken, i rigtning från norr till söder, mellan Öregrundsgrepen och Börstilsjön. Mindre sandåsar förekomma i alla härader, på spridda ställen, å ömse sidor om Mälaren och dess utlopp.

»Hvad [1]) länets geognostiska beskaffenhet beträffar, intages större delen af dess berggrund utaf Gneiss, hvilken hufvudsakligen är af tvenne slag, det ena förande grå, det andra röd fältspat. Röda gneissen återfinner man i länets nordliga delar, der den utgör den allmännaste berggrunden i Wäddö och Häfverö skeppslag, samt större delen af Närdinghundra och Frösåkers härader. Dessutom förekommer den i länets mellersta delar, uti Åkers socken på ömse sidor om Garnsviken, norra delen af Wermdön, på Waxholmen och några andra i dess närhet belägna öar, samt slutligen på större delen af den till skärgården mellan Wermdön och Rådmansö hörande öflock, såsom Ljusterön, Blidön, Svartön, Ingemarsön m. fl. Denna gneiss blir stundom hornblendeförande, såsom på Blidön; stundom åter, såsom i Edbo och Hargs socknar, upptager den fast sparsamt helt små, ofta nästan mikroskopiska korn eller krystaller af magnetisk jernmalm; stundom åter innehålla vissa dess lager, i stället för den vanliga krystalliniska fältspaten, en mera tät varietet deraf, d. v. s. en med qvarz och glimmer mer och mindre genomträngd fältspat (Sveriges s. k. hälleflinta), hvilken händelse inträffar på åtskilliga ställen af Wäddö och Häfverö skeppslag, i synnerhet dess norra och nordöstra delar».

[1]) Nästföljande uppsatts till Stockholms läns geognosi är författad och benäget meddelad af Herr A. J. Erdman.

»Den innesluter flerstädes lager af dels hornblendeskiffer, såsom i Åkers, Kulla, Wermdö, Walö och Forssmarks socknar, och dels glimmerskiffer, såsom i Wäddö, Häfverö, Walö, Börstils och Forssmarks, men dessa lager hafva allesammans endast en ringa mäktighet och utsträckning. Detsamma är äfven förhållandet med de lagerformigt efter skiffringen i densamma inkilade bildningar af diorit och granit, som förekomma i östra delen af Wäddö socken på det s. k. Grisselhamnslandet. Dioriten är mycket hornblenderik, och graniten är grofkrystallinisk, förande hvit glimmer och stundom turmaliner».

»Mera anmärkningsvärd är en dylik dioritbildning på Resarön i Waxholmstrakten öster utanför Ryds sockens fasta land. Den fortlöper uti on egen liten rygg utefter öns nordöstra sida, och genomsättes i sin östra ända utaf en vid pass 6 famnar mäktig i nordnordost strykande granitgång, hvilken i anseende till dess beståndsdelars ovanligt grofkrystalliniska utsöndring blifvit föremål för sprängningsarbete. Rörstrands postlinsbruk hemtar nemligen från detta stenbrott, bekant under namn af Ytterby granit- eller mineralbrott, sitt behof af fältspat och qvarz. Men utom detta dess techniska intresse förtjenar den i rent vetenskapligt hänseende äfven uppmärksamhet derföre, att denna granitgång är en bland dem som innesluta flera för Skandinavien ännu egendomliga mineralier, såsom gadolinit, orthit och yttrotantal. För oss Svenskar har den dessutom en särskildt betydelse, derföre att det var i dess gadolinit, som ytterjorden, och i dess yttrotantal, som tantalsyran upptäcktes, den förra af Gadolin, den sednare af Ekeberg».

»Norra och nordöstra delen af Stockholms län, eller det norra s. k. Roslagen, är af gammalt bekant för sin

malmfyndighet, men detta nästan uteslutande inom den terräng, der röda gneissen är rådande. Det är hufvudsakligen jernmalmer, som här brutits eller ännu brytas på smalare streck eller körtlar, fallande uti röda gneissen, eller någon af dess här förut nämda varieteter, eller också i något deruti inkiladt mindre lager af glimmerskiffer. Men många af dessa malmanledningar äro dels redan ödelagde, dels lemna de nu icke så stort utbyte, som i fordna tider. Följande förtjena deribland att ihågkommas: Herrängs, Långskärs och Lappgrufvejernmalmsfält i Häfverö socken nära hafsstranden, Roddarne grufvor i Hökhufvuds socken, Björsta grufva i Hargs, Gråsätra och Mellby i Börstils, samt Wamsta, Botilsbo, Rörbergs, Jufvansbo och Wigelsbo grufvor i Walö socken».

»Af ädlare malmfyndigheter må nämnas Björnebo koppargrufva i Walö socken, och Borggårds silfvergrufva i Hökhufvuds, jemte några andra mindre betydande skärpningar, hvilka dock alla för längesedan äro ödelagda, likasom Ortala svafvelkisgrufva i Wäddö socken, som på 1600-talet lärer blifvit bearbetad för tillverkning af svafvel.»

»Flera lager af kornig kalksten förekomma här i länets norra del, såsom t. ex. vid Lorthamn i Wäddö socken, på Singön, Sladdarön, Wessersön, Gräsön, Alskäret, samt på flera ställen i Hargs, Börstils, Forssmarks och Walö socknar. Kalkstenen på Alskäret är ganska hvit, finkornig och fast, så att den med fördel kan användas till allehanda stenhuggararbeten, såsom grafvårdar, fensterplattor, bordskifvor m. m., som af det till Stockholm förda materialet vid Stenhuggeriet derstädes förfärdigas».

»På södra delen af Öregrunds-ön förekommer, vid den s. k. Badstuguviken, i dervarande gneiss, ett gångformigt lager af serpentinfels, som, bildande en rad af låga afrundade kullar, fortsätter 40 till 50 famnar i rigtning mot nordvest, med en mäktighet af 4 till 5 famnar».

»Grå gneiss sträcker sig med få undantag, som strax skola nämnas, utöfver den öfriga delen af länet. Den framvisar på olika trakter flera artförändringar. Än har den mer eller mindre grad upptagit hornblende i sin massa, den har blifvit en hornblendegneiss, såsom förhållandet är på hela den kuststräcka, som i länets mellersta del från Åkers socken fortsätter mot nordost förbi Norrtelje till Wätö och Björkö, d. v. s. uti Åkers, Frötuna och Wätö skeppslager; än är den åter temligen ren och fri från främmande inblandning, såsom de härader, som hafva sitt läge mellan nyssnämde skeppslager i öster, och Mälarvikarne vid Upsala länegräns i vester; än förekommer den mera och mindre impregnerad med små korn eller krystaller af rödbrun granat eller fjäll och blad af graphit, såsom fallet är i hela Södertörn, samt större delen af Wermdön och Öknebo härad».

»Hela den vidsträckta slättbygden omkring och emellan Widbo, Lunda, Norrsunda, Husby och Odensala kyrkor har till berggrund grå glimmerskiffer, synlig uti de flera små bergkullar eller låga hällar, som der uppsticka ur de lösa jordlagren. Denna glimmerskiffer genomsättes flerstädes af åtskilliga större och mindre gångar af grofkrystallinisk turmalinförande granit, som, ofta nog af betydlig mäktighet, ses fortsätta flera hundrade alnar i nordnordostlig rigtning, eller nära vinkelrätt mot glimmerskifferns skiffringsdirektion».

»Trakterna närmast norr och vester om hufvudstaden betäckas af småkornig granit, som i de närmast intill Stockholm belägna socknarne, såsom Solna, Bromma, Spånga, Jerfälla, och på Svartsjölandet är af grå eller gråhvit färg, men i de på ömse sidor om Edsviken samt Sollentuna och Wallentuna-sjöarne mera i norr belägna socknarne, såsom Eds, Sollentuna, Täby, Fresta, Hammarby och Angarns, utmärker sig genom röd eller rödlätt färg. Dess småkorniga eller finkorniga textur, och dess i följd deraf större fasthet och mindre benägenhet att af atmospheriska omskiftningar angripas, gör den särdeles lämplig till allehanda slags byggnadssten, både tuktad och otuktad, och hufvudstadens behof i detta hänseende förses också från åtskilliga i dess grannskap anlagde granitbrott, hvaribland isynnerhet Solna- och Svartsjö-brotten utmärka sig för en vacker och varaktig stenart».

»På gränsen af Salems och Öster-Telje socknar i Södertörn träffas en liten bildning af hyperit, uppstickande i en samling flacka bergklippor utmed vestra sidan af sjön Tullan. Tvenne andra något mera betydliga

hyperitbildningar i länets mellersta del invid hafvet, den ena i nordöstra delen af Åkers socken, och den andra på Rådmansön, förtjena äfven derföre en större uppmärksamhet, att det dem tillhörande fältspatsartade mineralet icke såsom vanligt i dylika bildningar är labrador, utan anorthit, hvilket förhållande, så vidt man hittills vet, är alldeles eget för dessa båda lokaler».

»Någon malmfyndighet uti länets mellersta del norr om Stockholm är ännu icke yppad, men deremot arbetas uti dess södra del i Södertörn några jernmalmslager, hvilka alla falla dervarande gråa gneiss. Af dessa intaga Utö välbekanta jerngrufvor i norra ändan af ön utaf samma namn, belägen ungefär 1 mil från fasta landet ytterst i hafsbandet, ostridigt första rummet. Många af de Norrländska masugnarne hemta, i anseende till den lätta sjötransporten, en stor del af sitt malmbehof från dessa gamla grufvor. Järna grufvefält på Järna sockens allmänning innefattar flera mindre grufvor och skärpningar på jernmalm, af hvilka de flesta dock äro af mindre betydenhet».

»Granatförande grå gneissen i länets södra del innesluter ganska många mer eller mindre mäktiga lager af kornig kalksten, hvaraf blott må nämnas kalkbrotten på Karta holme i Sorunda socken, vid Eriksberg i Ösmo, samt Skylöt, Långbro, Siunda och Hjortsberga i Wårdinge socken».

»Deremot sakna mellersta delarne af länet, så vidt man hittills vet, all närvaro af dylika kalklager. Denna brist på råämne till en sådan nödvändighetsartikel är likväl af naturen till en del afhjelpt derigenom, att utmed hela skärgården, och äfven flera mil inåt landet lösa stycken och stenblock af tät petrifikatförande grå eller rödbrun s. k. Silurisk kalksten träffas kringspridda uppå eller ibland de lösare jordlagren, der de uppgräfvas och tillgodogöras. Likaledes träffas på flere af öarne i skärgården, men synnerligast på Björkön och Rådmansön dylika lösa stenblock af grå eller rödlätt sandsten, som i långliga tider varit för öboarne en god inkomstkälla, genom det användande denna stenart vunnit till qvarnstenar, masugnsbyggnader, och hvarjehanda stenhuggar-arbeten. Man förmodar icke utan skäl, att dessa kalkstens- och sandstens-block, till hvilka man ingenstädes i dessa trakter kunnat upptäcka fasta klyften, en gång utgjort länkar uti en och samma öfvergångsformation, hvilken, i närheten någonstädes utbredd, sedermera vid någon våldsam naturtilldragelse blifvit omstörtad och till större delen nedsänkt i hafvets djup, såsom minnesmärken hvarefter dessa splittrade ruiner nu qvarligga».

»Lager af söndergrusade snäckskal finnas på åtskilliga ställen inom länet, vid olika höjd öfver hafsytan, såsom vid Solna utanför Stockholm på 30 till 40 fots höjd öfver hafvet, vid Skans tull, vid Södertelje kanal på 40 till 90 fot öfver hafvet, vid Örby i Bränkyrka socken på 70 fots höjd, på Wermdön vid Wiks herrgård m. fl. st. Aflagringen af dessa skaldjur, hvars lemningar till största delen tillhöra sådana arter, som ännu finnas lefvande i Östersjön, utvisar ovedersägligt, att denna sjös vatten, i en jemförelsevis kanhända icke så aflägsen tidsperiod, intagit en mycket högre niveau, än dess nuvarande, eller med andra ord, att fasta landet sedan tiden för dessa aflagringar höjt sig öfver ytan af omgifvande haf. Det är till och med ganska sannolikt, att åtskilliga af dessa snäcklager blifvit afsatta efter tiden för landets första befolkande, och att åtminstone vissa trakter, hvilka under en tid utgjort fast land, en annan åter måst vika för vattnets herradöme, d. v. s. att landet vexelvis varit underkastadt höjningar och sänkningar äfven under historisk tid. Till en sådan förmodan ledes man bland annat deraf, att vid gräfningen af Södertelje kanal, på 280 alnars afstånd från Saltsjöstranden, och på 34 fots djup under jordytan, således på en relativt lägre höjd än snäcklagren, påträffades i sandmassan lemningar efter en gammal fiskarstuga, hvars grund befanns i jemnhöjd med vattenytan i Saltsjön nu för tiden. Likaledes fann man vid samma kanalgräfning mellan Maren och Mälaren, på 6 fots djup under jordytan, men till lika djup med vattenytan i Maren, ett vrak af en Lödja, eller lång och smal roddarbåt, som med förstäfven vänd uppemot Mälaren, var nedbäddad i en svartaktig jord, men öfverhöljd till nyssnämda höjd af 6 fot, med rent grus eller klapperblandad sand, med inneliggande större eller mindre jordstenar af ända till 1 à 2 kubikalnars storlek. Fartyget, som var af ek, och af en särdeles vacker skapnad, tillkännagaf en hög ålder, i det att intet tecken till jern fanns i dess sammansättning, utan allenast trädnaglar både i köl, timmer och bordläggning».

Jordmånen, närmast beroende af ytformation och berggrund, omvexlar ock med dem i detta vidsträckta län. Å de

stora slätterna i mellersta delens vestra sluttning mot Mälaren är mera eller mindre god lera eller svartmylla rådande; på Mälaröarne likaledes, men af ännu bördigare art, på de nordligaste trakternas äfven jemna sluttning mot Bottniska och Åländska hafven råder dels stenbunden lerjord eller svartmylla, dels närmare mot stranden finnött sand. I den öfriga kustbygden, och derhän sluttande trakter af länets mellersta del, äfvensom Södertörn äro dalgångarne flerstädes, till följd af fordom högre vattenstånd, ler- eller mergel-haltiga; de högre trakterna ha mera stenbunden ler-, svart- eller sand-mylla, med hvarandra omvexlande. Både berg- och sand-åsar bära eller hafva burit skog.

Klimatet företer ej mindre olikhet än jordmånen. Slättbygdernas, och äfven de nordligare Mälarsträndernas är i allmänhet torrare, jemnare, mindre utsatt för hastiga omkastningar; de yttre kustbygdernas åter fuktigare och mera beroende af vindkast. För Stockholm, under 59° 20’ 33" latitud, är luftens årliga medelvärma (åren 1808-22) beräknad till + 5,66; för Upsala, som ligger vid 59° 51’ 40", i jemnbredd med Stockholms läns mellersta slättbygder, men för sitt läge nära Mälaren kanske torde vara något bättre lottadt än dessa, är den beräknad (1739-57 och 1774-1803) till + 5,36, och för en något sednare tid (1835-44) till + 4,70; för det något sydligare, invid Mälaren belägna Sigtuna, vid 59° 37’ 20", är den i de samma sednare åren funnen vara + 5,12 [2]). Den högsta värme är i Stockholm anmärkt (d. 3 Juli 1811) till + 36, den högsta kyla (d. 20 Jan. 1814) till - 32; i Upsala den förra (d. 21 Juli 1811) till + 33,5, den sednare (d. 27 Jan. 1809) till - 32; i Sigtuna, för de sednare åren, den förra (d. 9 Juli 1843) till + 31, den sednare (d. 14 Febr. 1838) till - 29. Jordtemperaturen är i Stockholm beräknad till + 6,61, i Upsala till 6,69 à 6,71; vid Elfkarleby, som ligger nästan i jemnbredd med Stockholms läns nordligaste del, till + 5,65; vid Läggsta i Nyköpings län, ett par mil från gränsen af Södertörn, till + 6,90. Hafvets temperatur är i allmänhet jemnare än insjöarnes, och kan vid Norrteljes skärgård, mellan de yttersta öarne, efter solståndet stiga till + 15, till och med + 21; den håller sig ock längre tid hög om hösten, än insjöarne, och bereder skärgården en långvarigare eftersommar och höst, hvaremot åter drifisen temligen länge afkyler klimatet om våren. Ungefär detsamma är anmärkt i Södertörns skärgård, vid Muskön. Dylikt är ock förhållandet med Mälarens isar, som numera oftast bryta fullt upp kring slutet af April [3]). -- Regnfallet är för Stockholm beräknadt till 23,8 tum (år 1788-1801), för Upsala till 18,3 tum (år 1835-45). Särdeles äro för kusterna de östliga vindarne regn- och snö-förande; vestan och nordan äro för de inre bygderna mera rådande, och för alla mera torra. Vextligheten, beroende af jordmån och klimat, är naturligtvis olika i olika trakter. Hela länets flora är otvifvelaktigt bland de rikaste i Sverige, särdeles i följd af den halft insulära belägenheten, men omvexlande efter läget mot Mälaren eller Saltsjön, i skogs-, slätt- eller bergsbygd; dock ända upp till nordligaste delen af Roslagen äro åtminstone de trädarter, som utgöra skogar och trädgårdar, och de sädesarter, som för dagliga lifvets uppehälle odlas, desamma som längre ned, och som öfverhufvud i Mälartrakterna, men visserligen olika proportioner sig emellan. Lyckligast lottade för all slags vegetation synas Mälaröarne vara, och det hvad fruktträden och sädesslagen angår, ej minst i följd af den mest uråldriga kultur; Sigtuna, med läge mot södersolen, delar samma fördelar, så vidt den grundare jordmånen vid foten af kala berg det medgifver, och det samma gäller om mången annan enskildt bygd, särdeles kring hufvudstaden, och upp emot Upsala. Mera eller mindre vanlottade i vextlighet äro en del flacka, sandiga bygder, Såsom på Gräsö, Singö, Wäddö, Norrön af Börstil, samt Harg och Edbo socknar, eller bergländiga och kärriga, såsom i Forssmark, Walö, Bladåker, yttre trakterna af Hökhufvud, de inre af Häfverö och Wäddö, de norra af Söderbykarl och Lohärad, delar af Frötuna, Rådmansö, Länna, Riala o. a. längre ned utefter kusten, några hedlika skogsmarker mellan slättbygderna i mellersta vestern, gränstrakterna mellan Södertörns särskildta härader o. s. v. I allmänhet har Forssell beräknat, att af hela länets areal 3,52 qv. mil utgöres af öppen åkerjord, 7,04 af äng och betesmark, 51,83 af utmark, skog och berg, 3,87 af insjöar och kärr; först anförda tal torde böra höjas.

[2]) Till en fullständigare öfversigt kan följande, för månader sammandragna tabell tjena:

Stockholm,
1813-22.

Upsala,
1835, Aug. - 1845, Jul.

Sigtuna,
1835-44.

Januari

- 4,06.

- 4,89.

- 5,20.

Februari

- 2,59.

- 5,98.

- 4,94.

Mars

- 0,53.

- 3,21.

- 2,48.

April

+ 4,01.

+ 2,94.

+ 2,42.

Maj

+ 9,01.

+ 9,13.

+ 7,97.

Juni

+ 13,95.

+ 14,05.

+ 14,35.

Juli

+ 17,71.

+ 15,74.

+ 17,12.

Augusti

+ 15,67.

+ 15,44.

+ 16,81.

September

+ 12,05.

+ 10,93.

+ 12,91.

Oktober

+ 6,82.

+ 5,20.

+ 4,42.

November

+ 2,51.

- 0,38.

- 0,60.

December

- 2,27.

- 2,51.

- 2,63.

[3]) Öfverhufvud taget inträffar, åt Mälarsidan, snölossningen i Mars och första hälften af April, lärkans ankomst i första hälften af Mars; vårblommorna framkomma från midten af April till midten af Maj, svalan och göken anlända i början af Maj, då Mälarens is gått upp; träden löfvas, rågen går i ax från midten till slutet af Maj; fruktträden blomma vid slutet af Maj och början af Juni; Linnean blommar vid Solståndet; ängarne slås, och starkaste medelvärman infaller, under Juli; säden skördas i Augusti, då starkaste sommarvärman omvexlar med nattlig svalka; sådden och första nattfrosterna tillhöra slutet af Augusti och midten af September, svalan flyttar vid den sednare tiden; trädens löf falla af i slutet af September och under Oktober; marken fryser till i November; vintern räcker öfver December till och med Februari, och är ej sällan skarpast under sistnämda månad. -- Dessa och de flesta öfriga anmärkningarne om klimat och temperatur äro lånade ur Schagerströms akad. disputation Conspectus Vegetationis Uplandicæ 1845; andra ur Wahlströms plantæ vasc. in reg. Telgæ Borealis, 1847; och ur

Sigtuna, det fordna och närvarande, 1847. Dessa tre arbeten stödja sig åter till ej ringa del på Ehrenheims, Wahlenbergs o. a. observationer.

På mineralhaltiga källor är ingen brist, men i större mån begagnade äro blott få, framför alla en å Djurgården vid Stockholm. Af ej mineralhaltiga anmärkas, för sin rikedom eller godhet, Norr- och Söderteljes, båda sednaste åren använda för vattenkur-anstalter, Haga i Solna, Wårby i Huddinge m. fl.

Stockholms län utgör, i följd af sitt läge och öfriga naturförhållanden, åtminstone delvis en bland mellersta Sveriges äldsta bygder. Mälarstränderna, hela slätten, och vissa delar af saltsjökusten, förete en ansenlig rikedom på gamla grafhögar, stensättningar, bauta- och runstenar. Ej mindre har sagan att förtälja om många enskildta orter, såsom om Sigtuna och Lofö, om Stocksund, Agnafit, Sotaskär m. fl. Från både de inre och yttre vattnen hafva vikingar utgått att hemsöka främmande länder. Kring Sigtuna, kanske dock från början utom länet, är att söka ett af de första spår till högre och fredligare kultur, till stads- och statsbildning; likasom ock samma ort, och andra flera vid Mälaren, just i följd af sitt välstånd, blefvo föremål för främmande vikingars plundringståg, tills på 1200-talet Stockholms grundläggning stängde sjön för dem. Månget minne af hednisk religion lefver än i ortsnamn, i sägner och skrock. Christendomens första predikande i Svealand, trenne sekler innan den här slog fasta rötter, hör till detta län, eller dess gränser, så vida Birka är att söka här, å Björkön eller vid Sigtuna; vid vägen dit märkes redan tidigt Telge (Södertelje), och i dess nejd ligga några af Södertörns äldsta kyrkor, den ena uppkallad efter den orten infödde S:t Botvid. I närheten af Sigtuna, vid Wiby, låg troligen det äldsta klostret inom mellersta Sverige, hvars egobref gifva oss namnen på en mängd gårdar i nejden redan från 1100-talet; detsamma gäller dernäst om de två kloster utom länet, Sko och Saba eller Juleta, som uppvexte ur Wibyklostrets grund; derpå om Sigtuna kloster, och Stockholms flera, framför allt S:t Clara. Fyra af länets 6 städer äro att räkna från medeltiden.

De gamla landskapsnamnen Tiundaland, Attundaland och Roden, tre af Uplands delar, samt Tören af Södermanland förekomma ock ofta i handlingar från samma tid; ej mindre deras underafdelningar, hundaren eller härader och skeppslager i verldsligt hänseende, provinciæ eller prosterier i kyrkligt, ej alltid motsvarande hvarandra, samt socknar. Till Tiundaland, hela Uplands mellersta del, hörde här Närdinghundra och mindre delar af sydligare härader. Attundaland, öster om Stäkessund, omfattade Erlinghundra, Seming-, Lång-, Sju- och Lyhundra, Wallen- och Sollentuna, samt åtminstone delar af Färentuna. Hvad nu utgör Frösåkers härad, och skeppslagerna söder ut till Stockholm, hörde till Roden, äfven kallad »Roden ofvanför Stockholm», kanske ock »Norra Roden», hvaraf vill synas, som äfven kusten af Södermanland burit ett dylikt namn. A andra sidan tyckes dels det nyare namnet Södertörn, dels sagans lokalbestämning för Agnafit, att det låg på Taurens östra sida, vester om Stocksund, såvida detta skall sökas på det ställe, som nu bär samma namn, antyda att Tören sträckt sig äfven norr om Stockholm. Säkert är att den längre fram förekommer såsom delad i Öfra och Yttra Tören, den förra närmast söder om Stockholm, motsvarande Svartlösa härad, den sednare Sotholms och Öknebo, hvilka häradsnamn åtminstone kring slutet af medeltiden börja framstå. Äfven af de Upländska skeppslagernas namn har man åtminstone några, såsom Danaroa, Riudboa, Acherboa och Telgboa. Det var med hänsyn till utrustning för krig och sjötåg, som Roden utgjorde ett eget för sig; i lagskipning hörde dess särskildta delar under de andra ländernas folklandsting, och i andliga fall under deras prosterier [4]), Af de socknar, som nu finnas i länet, saknas i 1300-talets handlingar högst få; de flesta förekomma redan då såsom egna pastorater för sig, äfven sådana som nu äro annexer till andra; likaledes känner man af de flesta pastoraternas kyrkoherdar (curati) åtminstone en och annan från medeltiden. Antalet af gårdar, som nämnas såsom kyrkliga tillhörigheter, eller annars i köpe-, bytes- och donations-bref, vexer med hvarje års handlingar; och dels af de spår man deruti, och i rikedomen af fornminnen, kan finna till kulturens ålder, dels af socknarnes och deras olika delars nuvarande relativa vidd och folkmängd, kan man här, som i de flesta landskap, med någon sannolikhet sluta till odlingens successiva gång. Den har här som annorstädes, mest följt vattendragen uppåt skogs- och bergstrakter; hvarvid dock för detta län måste ihågkommas, att dess läge mellan vatten åt flera håll, har måst gifva kolonisationen flerfaldiga rigtningar, hufvudsakligen åt nordost från Mälaren, åt nordvest från Saltsjön, dock längst bort kanske från norr till söder.

[4]) I kyrkligt hänseende har, enligt en handling af år 1314, till Tiundia af Erkestiftet hört, inom detta län: af Nærdhingiahundæri, nuvarande Närdinghundra, med Edbo af Frösåkers härad; af Rodhin, hvad som nu för öfrigt utgör sistnämda härad, dock så att de nyare tider bildade Gräsö och Forssmarks socknar innefattas under andra; samt af Habohundæri, tre socknar, S:t Per, Haga och Wassunda. Attundia omfattade, inom nuv. Stockholms län: Arlendahundæri, nu Erlinghundra, inberäknade 2 kyrkor i Sigtuna, S:t Olof och Lars; Sæmingiahundæri, nu Seminghundra; Langhundæri, nu Långhundra utom Lagga, som dock nämnes såsom prebende, hvaremot härtill kommo Åker af Åkers skeppslag, Ryd af Danderyds, och Wermdö, omfattande sannolikt äfven dess nuv. annexer; Valendahundæri, nu Wallentuna härad, med Täby af Danderyds skeppslag, dock att Fresta och Angarn ej i samma handling uttryckligen nämnas, utan synas förekomma såsom annexer till Hammarby och Wada, äfvensom Össeby synes vara räknadt till Langhundaæri, såsom annex till Garn; Sollendahundæri, nu Sollentuna härad, med Solna af Danderyds skeppslag, kanske äfven omfattande Lidingön, och S:t Clara kloster i Stockholm; delar af Brohundæri, motsvarande Färentuna härad, utom Ekerö och Adelsö; Sæhundæri, nu Sjuhundra, med Riala, troligen omfattande nuv. Kulla, och så att äfvenledes Rö synes förekomma såsom annex till Rimbo, och f. d. Fasta och Esterna kanske under namnet Sæbohæred, så vida ej detta skulle vara nuv. Skederid; Lyhundæri, nuv. Lyhundra, samt Frötuna, Bro och Wäddö skeppslager, men så att antingen Skederid eller Malstad förekommer såsom annex till Husby, men intetdera nämnes särskildt, f. d. Karlskyrka torde vara det annex, som föres till Söderby, och Rådmansö till Frötuna, hvaremot Wätö och Singö alldeles saknas. Till prov. Trøghd af Fiærdhrundia föres Adelsön. I en handling från sannolikt samma tid föres till præpositura Tørensis af Strengnäs stift hela nuvarande Södertörn, jemte Hölebo och en del af Selebo härader, båda utom länet, samt Ekerö af Färentuna; men alla kapellerna i skärgården och under Bränkyrka socken saknas, denna sistnämda heter sjelf Wantør (kanske Ofvan-Tör), och Ytter-Järna synes förekomma såsom annex till Öfver-Järna. I sednare handlingar återfinner man äfven de nu ej uttryckligen nämda socknarne.

Attundaland med dess Roden har sannolikt bildat en egen lagsaga, tills det kom under Uplands gemensamma landskapslag; ännu längre synes det ha bibehållit sina egna landsting, vid Folklandztingstadh, troligen vid Närtuna kyrka, der början af 1300-talet en stad höll på att bilda sig, tills den gick under för grannstädernas afund, och styrelsens deraf framkallade åtgärder till dess upplösning. Tören synes ursprungligen ha hört under Södermanlands, men sedermera under Uplands lag; i nyare tider lades det 1689 åter under Södermanlands lagsaga, 1719 under Uplands; år 1832 delades denna lagsaga, så att hela Stockholms län kom till Södermanlands och Gottlands. Med innevarande års början har hela denna rättsinstans upphört. Domsagornas fördelning har ej varit utan förändringar [5]). -- Uplands höfdingedöme, med Stockholm oftast till residens, har likaledes åtminstone tidtals omfattat äfven Södertörn, och norr om Mälaren än hela Upland, än med undantag af vissa delar särdeles har Svartsjö eller Färentuna län varit eget för sig, äfven i nyare tider (1680-1719, och 1771-1810); Södertörn lades 1689 till Södermanland, 1720 åter till Stockholms län, som 1714, efter flera föregående försök, blifvit afgörande bildadt genom Uplands delning, då ock hit lades tre socknar af Håbo härad, på östra sidan om Mälarsunden. Sednare år Ekeby åtting i Olands härad utbytt mot Sandby i Frösåkers. Häraderna hafva föröfrigt hufvudsakligen förblifvit oförändrade, men de med ett enda undantag af flera härader bestående fögderiernas antal har blifvit minskadt, såsom då alla tre häraderna i Södertörn år 1839 sammanslogos till ett fögderi, i stället för två. -- I kyrkligt hänseende har länets andel af Upland alltid hört till Upsala Erkestift, Södertörn till Strengnäs stift; blott af Färentuna härad har under medeltiden en del hört till sistnämda stift. Prosteriernas omfång har ej varit lika oförändradt.

[5]) Genom den sista af år 1844 lades Färentuna härad till Sollentuna, Danderyds, Åkers och Wermdö domsaga, i utbyte mot Wallentuna, som förenades med Erling-, Seming- och Långhundra häraders domsaga (jfr tabellen, sid. 39).

Stockholms läns nuvarande indelning för administrativa ändamål af olika slag är följande: för lagskipningen

finnas 5 domsagor och 19 tingslager, motsvarande 13 härader och 6 skeppslager, allt under Svea Hofrätt i Stockholm; för den civila förvaltningen, under inseende af Landshöfdinge-embetet i Stockholm, finnas 7 fögderier, och 22 länsmans-distrikter, i det några större härader sönderfalla i tvenne distrikter; härtill komma i båda afseendena 6 städer, med hvar sin Rådhusrätt och tillika Magistrat, i trenne städer under hvar sin borgmästare, i Öregrund och Östhammar under en gemensam, i Waxholm under en justitiarie. Med afseende på bergverksdriften, med dertill hörande jurisdiktion och uppbörd, hör länets andel af Upland till Uplands och Roslags bergslag af Uplands och Gefleborgs bergmästaredöme; Södertörn till Södermanlands bergslag af Södermanlands och Östergötlands bergmästaredöme. För medicinalvården har länet två provincialläkare, i Stockholm och Norrtelje, en extra prov.-läkare i Sigtuna, en prov.-chirurg i Stockholm, tre distriktsläkare, vid Tumba i Södertörn, vid Gustafsberg för Wermdö skeppslag, och vid Harg för nordligaste Roslagen, den sistnämde tillika bruksläkare på stället, samt två stadsläkare, i Norrtelje och Södertelje, den förre tillika lazarettsläkare; utom åtskilliga andra vid särskildta verk och inrättningar anställde [6]). För öfrigt räknar länet 7 postmästare, i de sex städerna och vid Dalarö, samt en postkommissarie vid Grisselhamn; 7 tullinspektorer, i fem städer, samt vid Furusund och Dalarö, en tullförvaltare vid Grisselhamn, och en tullkammar-föreståndare i Sigtuna, allt inom Centraldistriktet; en förste, en andre landtmätare, 10 ordinarie och 7 vice-kommissions-landtmätare; allt utom lägre tjenstemän. -- I militäriskt avseende höra hit, utom befäl och spel, mindre delen af Uplands infanteri-regemente, 243 numror, tillhörande Sigtuna, Hundra, och en del af Rasbo kompagnier; mindre delen af Lifregements dragoner, 220 numror, tillhörande Lifsqvadronen, Roslags och en del af Upsala sqvadron; och 14 numror af Lifregements grenadierer, allt af fjerde Militär-distriktet; samt af Flottan, 602 båtsmän, utgörande Södermanlands första kompagni, södra Roslags tvenne, norra Roslags andra, och hälften af den första, allt af Stockholms station. Vid Waxholms och Dalarö fästningar, samt Grisselhamns gränsbevaknings-station, finnas kommendanter; vid de båda fästningarne äfven afdelningar af Svea Artilleriregemente, samt några af ingeniör-korpsens befäl och underbefäl; vid Waxholm och Grisselhamn större och mindre arbetskommenderingar af åtskilliga slag. Sjutton telegrapher, inom fem linier under Centralstationen i Stockholm, finnas inom länet [7]); och 14 lotsplatser [8]), samt 8 fyrar [9]), inom norra Lotsdistriktet. -- För den kyrkliga förvaltningen slutligen höra till länet 8 hela prosterier af Upsala stift, större delen af ett 9:de, och något af ett 10:de, samt 2 prosterier af Strengnäs stift, det ena ej helt. De förra innehålla tillsammans 54 hela och 2 halfva pastorater, med 86 socknar och 3 slottskapeller; de sednare åter 12 pastorater, med 24 socknar och 1 slottskapell. Härtill komma delar af tvenne pastorater, och tvenne socknar, som lyda under Stockholms stads Consistorium.

[6]) Nemligen vid Stockholms stads och läns kurhus, Nya Cellfängelset å Norrmalm, Löwenströmska lasarettet i Hammarby, Institutet för döfstumma och blinda å Manilla på Djurgården, Djurgårds helsobrunn, Carlbergs krigsakademi; vid Waxholm för dervarande militär och arbetskommendering; vid Drottningholm, Utö grufvor, Forssmarks och Schebobruk o. s. v.

[7]) Vid Landsort, Nynäs, Elfsnabben; Dalarö, Ornö, Små Dalarö; Sandhamn, Runmarö, Skälsmara; Trindtorp, Älta; Furusund, Yxlaö, Siarö, Marsättra, Waxholm och Kummelnäs.

[8]) Arholma, Tjockö, Furusund, Svenska Högarne, Sandhamn, Husarö, Stockholms vid Runmarö, Berghamn, Dalarö, Landsort, Södertelje, Waxholm, Öregrund, och Mässestens vid Svartklubben.

[9]) Söderarms, Korssö och Landsorts spegelfyrar, Grönskärs lentille-, Örskärs och Svartklubbens blink-, Djurstens och Understens reverber-fyrar.

Alla dessa olika fördelningar äro ytterligare i detalj från hvarandra afvikande, i det olika delar af samma socken höra till olika härader o. s. v. [1]). -- Vi hänvisa till nedanstående not och hosföljande tabeller:

[1]) Till Frötuna skeppslag höra delar af Husby Lyhundra, Estuna och Wätö; till Sjuhundra härad, en del

af nämda Husby; till Lyhundra, en del af Bro; till Wäddö skeppslag, delar af Söderbykarl, Bro och Börstil; till Närdinghundra härad, en del af Fasterna; till Frösåkers en del af Ununge; Ljusterö socken af Wermdö skeppslag är delad mellan Wermdö och Riala pastorater; Össeby-Garn är nyligen bildad af Össeby i Wallentuna och Garn i Långhundra, förut af gammalt förenade till ett pastorat; o. s. v.

5 Domsagor.

7 Fögderier.

13 Härader och 6
Skeppslager.

110 Socknar utom delar af 2.

3:e Doms.
(Färentuna,
Sollentuna,
Danderyds,
Åkers
och Wermdö).

Färentuna.

Färentuna hd.
(Tingställe: Svartsjö.)

Lofö, Skå, Sånga, Hillersjö, Färentuna, Ekerö, Munsö, Adelsö.

Sollentuna,
Wallentuna
och Danderyds.

Sollentuna hd.
(Tgst. Barkarby.)

Bromma, Spånga, Jerfälla, Sollentuna, Ed.

Danderyds skpl.
(Tgst. Ensta.)

Solna, Kgl. Djurgården (större delen), Danderyd, Lidingö, Täby, Östra Ryd.

4:e Doms,
(Erling-,
Seming- och
Långhundra
samt
Wallentuna).

Wallentuna hd.
(Tgst. Åbyholm.)

Fresta, Hammarby, Wallentuna, Angarn, Wada, f. d. Össeby.

Erlinghundra,
Seminghundra,
och Långhundra.

Erlinghundra hd.
(Tgst. Märsta.)

Norrsunda, Husby, Odensala, Sankt Olof, Sankt Per, Haga, Wassunda, Alsike, Knifsta.

Seminghundra hd.
(Tgst. Kimsta.)

Skånella, Markim, Orkesta, Frösunda, Lunda, Skeptuna, Widbo.

Långhundra hd.
(Tgst. Lindberga.)

F. d. Garn, Kårsta, Närtuna, Gottröra, Husby, Östuna, Lagga.

3:e Doms.
(se ofvan.)

Wermdö,
Åkers,
och Frötuna.

Wermdö skpl.
(Tgst. Wermdö kkby.)

Wermdö, Bo, Ingarö, Djurö, Möja, Ljusterö.

Åkers skpl.
(Tgst. Wira
o. L. Säby.)

Åker, Kulla, Riala.

2:a Doms.
(Sjuhundra,
Närding- och
Lyhundra,
Frötuna
o. Länna).

Frötuna skpl.
(Tgst. Norrtelje.)

Länna, Blidö, Frötuna, Rådmansö, (delar af Husby Lyh., Estuna o. Wätö).

Sjuhundra,
Lyhundra, Bro,
och Wäddö.

Sjuhundra hd.

(Tgst. Finsta.)

Skederid, Rö, Rimbo, Fasterna (ej hel), en del af Husby Lyh.

Lyhundra hd.
(Tgst. Norrtelje.)

Husby (till hälften), Malsta, Lohärad, Estuna (ej hel), Söderbykarl (ej hel), (en del af Bro).

1:a Doms.
(Frösåkers,
Wäddö,
Häfverö, Bro
och Wätö.)

Bro skpl.
(Tgst. Norrtelje.)

Bro (ej hel), Wätö (ej hel).

Wäddö skpl.
(Tgst. Ortalalund.)

Wäddö, Häfverö, Singö, (delar af Söderbykarl, Bro och Börstil).

2:a D:s.
(se ofvan.)

Närdinghundra
och Frösåkers.

Närdinghundra hd.
(Tgst. Gränsta.)

Almunge, Knutby, Faringe, Bladåker, Edsbro, Ununge (ej hel), (en del af Fasterna).

1:a D:s.
(se ofvan.)

Frösåkers hd.
(Tgst. Östhammar.)

Edebo, Harg, Börstil (ej hel), Gräsö, Hökhufvud, Walö, Forssmark, (en del af Ununge).

5:te Doms.
(Sotholms,
Öknebo, och
Svartlösa.)

Svartlösa,
Sotholms,
och Öknebo,
eller Södertörns.

Svartlösa hd.
(Tgst. Fittja.)

Bränkyrka, Nacka, Erstavik, Sicklaö, Huddinge, Botkyrka, Salem, Grödinge.

Sotholms hd.
(Tgst. W.
Haninge kkby.)

Tyresjö, Dalarö, Öster Haninge, Nämdö, Ornö, Utö, Wester Haninge, Muskö, Ösmo, Sorunda, Torö.

Öknebo hd.
(Tgst. Södertelje.)

Södertelje landsförsamling (f. d. Öster och Wester Telje), Tveta, Turinge, Öfver Järna, Ytter Järna, Wårdinge.

Af 2 Stift.

12 Prosterier
hela el. delvis

66 hela, 2 halfva Pastorater, och delar af 2.
116 Socknar, delar af 2, samt 4 slottskapeller.

Upsala
Erkestift.

Svartsjö.

Lofö med Drottningholms slott, Regalt af 3:e klassen. Ekerö, Konsistorielt, 3. Munsö, K. 3. Adelsö, K. 3. Sånga o. Skå, R. 2. Färentuna o. Hillersjö, R. 2.

Westra Roslags.

Bromma, R. 3. Spånga o. Jerfälla K. 2. Ed o. Sollentuna, K. 2. Fresta o. Hammarby, K. 2. Wallentuna, K. 2. Wada o. Angarn, K. 3. Össeby-Garn, K. 3.

Östra Roslags.

Solna m. Carlbergs o. Ulriksdals slott, R. 3. Danderyd o. Lidingö, R. 3. Täby, R. 2. Östra Ryd, Patronelt, 3. Wermdö m. Bo, Ingarö el. Pilhamn, Djurhamn, Möja o. Södra Ljusterö kapellsocknar, P. 2. Waxholm, K. 3. Öster Åker, P. 2.

Erlinghundra.

Odensala o. Husby, K. 2. Sigtuna, S:t Olof o. S:t Per, R. 3. Wassunda o. Haga, K. 2. Alsike o. Knifsta, K. 2.

Seminghundra.

Skånella o. Norrsunda, K. 2. Markim o. Orkesta, K. 3. Frösunda o. Kårsta, K. 2. Skeptuna o Lunda R 2. Närtuna o. Gottröra, R. 2. Widbo o. Husby Långhundra, K. 2.

Af Waxala.

Lagga o. Östuna, K. 2.

Sjuhundra.

Riala o. Kulla, m. Norra Ljusterö kapellsocken K. 2. Länna o. Blidö, K. 2. Frötuna o. Rådmansö, K. 2. Norrtelje, K. 3. Husby Lyhundra o. Skederid, K. 2. Rimbo o. Rö, K. 2. Fasterna, P. 3.

Lyhundra.

Lohärad o. Malsta, K. 2. Estuna, K. 2. Söderbykarl, K.2. Bro, K. 2. Wätö, K. 3. Wäddö, R. 2.

Närdinghundra

Häfverö o. Singö, K. 2. Almunge, K. 2. Knutby o. Faringe, K. 2. Ununge o. Edsbro K. 3. Edebo, K. 3.

Af Olands
o. Frösåkers.

Bladåker (annex till Ekeby af Upsala län, K. 3.) Harg, P. 3. Börstil och Östhammar, R. 2. Öregrund o. Gräsö R. 3. Hökhufvud (m. Skefthammar i Upsala län), R. 2. Walö, K. 3. Forssmark, P. 3.

Strengnäs.

Södertörns.

Huddinge o. Bränkyrka, m. Nacka o. Erstaviks kapellsocknar, K. 2. Botkyrka o. Salem, K. 2. Grödinge, K. 3. Tyresjö m. Dalarö kapell, P. 3. Öster Haninge, m. Nämdö, Ornö o. Utö kapellsocknar, K. 2. Wester Haninge, m. Muskö kapellsocken, K. 3. Ösmo, P. 1. Sorunda, m. Thorö kapellsocken, R. 1.

Af Södertelje.

Södertelje stads o. landsförsamlingar samt Tveta, R. 2. Turinge, K. 3. Öfver o. Ytter Järna, K. 3. Wårdinge, K. 3.

Under Stockholms
stads Konsistorium.

Kgl. Djurgården (till en del; annex till Ladugårdslands församl., R. 1). Sicklaö (af Danviks församl. o. pastorat, P.)

Länets landsbygd innehåller enligt Mantals- och Taxerings-längder 4,549 $^{381}/_{384}$ oförmedlade, 4,038 $^{211}/_{240}$ förmedlade mantal, hvaraf 1,430 $^{10}/_{60}$, skatte, 355 $^{1}/_{48}$ krono, 2,253 $^{13}/_{24}$ frälse; samt 7,868 lägenheter af olika slag, hvaribland 54 ängar, fisken, qvarnar m. m., under kungsgårdar och slott, 32 andra fisken, 290 skattlagda och 188 husbehofs qvarn- och såg-verk, 5 masugnar, 5 stångjernsverk, 1 ämnesverk, 3 Krono- och 4 Häradsallmänningar, en mängd tegelbruk, 3 pappersbruk, 220 storbåtar; härtill komma 2 stora och många mindre gruffält. Stadsegorna utgöra tillsammans 24 $^{5}/_{8}$ mantal [2]). -- Med gjorda berigtningar, som ännu ej blifvit i jordaboken upptagna, räknades år 1844, å landsbygden, 4,047,94 mantal, hvaraf 1,428,68 skatte, 365,72 krono, 2,253,54 frälse [3]).

[2]) Enligt sista femårsberättelsen, jemnförd med 1848 och 1849 årens mantalslängder.
Femårsberättelsen har följande uppställning af det förmedlade hemmantalet:

Kungliga Lustslott med tillhörande hemman

8 $^{1}/_{4}$

Kungs- och K. ladugårdar

42 $^{1}/_{8}$

Derunder lydande, eller eljest kronan förbehållne

22 $^{29}/_{128}$

Kronosäterier

17 $^{7}/_{8}$

Frälse säteri och ladugårdar

569 $^{5}/_{6}$

Skatte säteri

5

Säteri Rusthåll

88 $^{37}/_{48}$

Rå och Rör

62 $^{1}/_{2}$

Frälse

1,240 $^{575}/_{3024}$

Frälse skatte

336 $^{55}/_{3024}$

Krono 5 $^{15}/_{16}$ K. rusthåll 6 $^{5}/_{8}$; K. augments 7 $^{3}/_{8}$

19 $^{15}/_{16}$

Krono skatte

844 $^{38}/_{45}$

K. s. Rusthåll 206 $^{1}/_{12}$; K. s. augments 271 $^{31}/_{48}$

477 $^{35}/_{48}$

Militieboställen 47 $^{5}/_{12}$; Civile 24 $^{3}/_{4}$

72 $^{1}/_{6}$

Ecklesiastike d:o

104 $^{1051}/_{1152}$

Akademie-hemman, frälse 4 $^{5}/_{8}$, skatte 5, krono 58 ¼

67 $^{7}/_{8}$

Hospitals- och barnhus-hemman, frälse 33 $^{3}/_{8}$, skatte 1 $^{1}/_{2}$, krono 5

39 $^{7}/_{8}$

Krigsmanshus-hemman, skatte

$^{1}/_{2}$

Lots-hemman, skatte 5 $^{3}/_{4}$ krono 3, frälse 2 $^{1}/_{4}$

11

Posthemman, skatte

1

Rekognitions-skogs-hemman

3 $^{3}/_{8}$

[3]) Enligt Kommittéens för skatte-förenklingen betänkande, som har följande detaljer:

Skatte, vanliga och Rekognitions

1,330,55

Tillh. enskildte

11,50

Tillh. allmänna verk och inrättningar

0,50

Boställen

1,38

Statens, för andra behof använde

84,75

1,428,68

Krono, vanliga

Statens, som innehafvas under åbo-rätt

21,50

Disponerade af allmänna verk

63,25

Boställen

172,57

Statens, för andra behof använde

27,99

-- Kungs och K. ladugårdar

45,62

-- Säterier, enskildtes

16,16

Boställen

18,13

Statens, för andra behof använde

0,50

365,72

Frälse, allmänna och utsockne

Tillh. enskildte

1,573,83

Tillh. Allm. verk

39,51

Boställen

3,50

Statens för andra behof använde

3,87

-- Säterier och ladugårdar, tillh. enskildte

569,83

-- Rå och Rör

Tillh. enskildte

62,50

Boställen

0,50

2,253,54

4,047,94

Om först uppgifna förmedlade hemmantal för landsbygden, ungefär 4,039, fördelas på dess areal, skulle uppstå ett medeltal af 60 mantal på qvadratmilen; men Färentuna fögderi särskildt har p. m. 102, Erlinghundra 90, Sollentuna 80, Sjuhundra 70, Åkers 55, Närdinghundra 40, Södertörns 48 hemman på en qv. mil. -- Fördelar man landsbygdens areal på 110 socknar, erhålles till medeltal för en sockens vidd 0,61 qv. mil; men huru olika förhållandet är på olika orter, synes bäst af följande tabell:

Fögderi

Areal
i qv. mil.

Socknars

Socknar med areal af

antal.

medelvidd.

öfver 4
qv. mil.

$^1/_2$--4.

$^1/_5$--$^1/_2$.

under
$^1/_5$

Färentuna

1,898

8

0,23

0

0

5

3

Sollentuna

5,678

15 1/2

0,36

0

4

6

5 1/2

Erlinghundra

8,327

22 1/2

0,37

0

2 1/2

18

2

Åkers

10,301

13

0,79

4

6 ?

3 ?

--

Sjuhundra

10,319

14

0,73

4

5

4

1

Närdinghundra

14,589

13

1,12

7

5

1

0

Södertörns

15,988

24

0,66

5

7

8 ?

4 ? [4])

[4]) För arealen af Åkers och Södertörns fögderiers kapell-socknar finnas ej fullständiga specifika uppgifter.

Österhanninge pastorat, med 4 socknar, är 1/6 större än hela Färentuna fögderi; Börstils, med 2 socknar nära hälften större, och Wermdö, med 6 socknar, mera än dubbelt så stort som nämda fögderi.

Stockholms läns folkmängd uppgifves för år 1772 till 98,631, för 1800 till 96,280, för 1810 till 96,688. Med större tillförlitlighet äro för det sista tredjedels seklet följande uppgifter att tillgå, öfver både hela länets, och dess särskildta landsbygders, samt städernas folkmängd:

Folkmängd.

1815.

1840.

1845.

1848.

Hela länet

97,345

110,279

113,310

113,108

Landsbygden i Upland

72,426

81,939

84,145

83,847

D:o i Södertörn

20,477

23,634

24,335

24,505

Städerna i Upland

3,466

3,550

3,606

3,543

Södertelje stad

976

1,156

1,224

1,213

Man ser att tillvexten är högst obetydlig, p. m. för år 0,54 procent å landet, 0,29 i städerna. Och dock tillhör den mera de 25 åren från 1845 till 1840, än de följande, och minst de sista 3 åren, då tvenne års missvexter, genom minskning i lefnadstillgångar, och ökad utflyttning till andra orter, åstadkom, särdeles för de mellersta, vestra och södra orterna, en nedsättning i folkmängden, eller stagnation i dess tilltagande. Ständigt verkande hinder för

detta sednare äro: att den tjenande ungdomen, för erhållande af bättre vilkor, blott alltför mycket flyttar från land till stad, mest till hufvudstaden; samt att jordegare, äfven af allmogen, för att minska brukningskostnaden, alltmera antaga statfolk i stället för landtbönder, till och med arbetare för vissa tider anställda, i stället för stadigt tjenstefolk, hvarigenom bergningsvilkoren afknappas, och fattigdom, elände, och dödlighet tilltaga. Allt detta gäller mest i hufvudstadens närhet, och i samma orter, der äfven odlingens af gammalt upphunna, relativt höga, ståndpunkt lemnar mindre utrymme än annorstädes till nya upptagningar och nya bosättningar. Från 1815 till 1840 ökades befolkningen i alla fögderierna, men i Erlinghundra blott med ungefär 5 procent, i Färentuna och Sollentuna med 10, de nordligare fögderierna med 12, i Södertörn med 14. Under åren 1841-1845 minskades folkmängden i Erlinghundra fögderi, 1846-1848 i Färentuna.

Fördelar man 1845 års folkmängd för landsbygden på 110 socknar, erhålles ett medeltal af 986 personer för hvarje socken; fördelar man den på arealen, blir medium 1,616 personer på qvadratmilen. Men båda delarne förete sig temligen olika för olika orter, i följd dels af äldre eller yngre, dels af mera eller mindre uppdrifven kultur; såsom af följande tabell kan ses:

Folk-
mängd.

Medel-
befolkning.

Maxima och Minima
för år 1848.

för år
1845.

a)
på socknen.

b)
på qv. mil.

a)

b)

Färentuna

5,216

652

2,754

Ekerö

1,009

Skå efter
nära 4,000
på qv. m.

Gräsö efter

ungefär 1,000
på qv. m.

Hillersjö

294

Sollentuna

12,032

776

2,119

Solna

1,245

Angarn

232

Erlinghundra

14,605

644

1,741

Husby Långhundra

995

S:t Olof o. S:t Per

566

Åkers

16,208

1,246

1,573

Wermdö

3,185

Bo

387

Sjuhundra

16,978

1,212

1,645

Wäddö

2,449

Malsta

338

Närdinghundra

19,106

1,469

1,309

Börstil

3,062

Singö

459

Södertörn

24,335

1,013

1,522

Sorunda (1840)

2,144

Nacka o. Erstavik (1840)

408

Slutligen räknade landsbygden år 1845 p. m. 26 personer på hvarje hemman, men det nordligaste fögderiet särskildt 33 till 34.

Hushållens antal år 1840 var å landet 19,853, i städerna 971, så att 5 till 6 personer p. m. utgjorde ett hushåll, i städerna särskildt 4 till 5. Ingångna äktenskap under åren 1816-40 voro 877 p. m. för år, under 1836-40 p. m. 791, under 1841-43 p. m. 790, en minskning, som i bredd med tilltagande folkmängd, måste härröra af försvårade bosättningsvilkor. Antalet af personer som lefde eller lefvat i äktenskap förhöll sig år 1840 till hela folkmängden, å landet som 1 till 3, i städerna som 1 till 2,5, men utgjordes på sednare stället af enkor till nära 1/4, på förra stället blott till 1/7 à 1/8. Födde voro under åren 1836-40 p. m. 127 personer i städerna, 3,121 å landet; döde voro i städerna 146, å landet 2,788 p. m. för år. Men i följd af inflyttningar från annat håll hade tillvexten,

som ofvan år visadt, förhållit sig annorlunda, så att å landet p. m. för år tillkommit 502 personer, i städerna 10, och från 1841 till 1845 p. m. 606 å landet, 25 i städerna. -- Proportionen mellan mankön och qvinkön bland landsbygdens befolkning var år 1840 som 50 till 54, bland städernas som 21 till 25, ehuru mankönets nativitet var öfvervägande, i proportion af 79 till 75, men ock dess mortalitet i proportion af 71 till 67. Af de årligen födda voro i städerna hvar 8:de till 9:de, å landet hvar 15:de oäkta. -- Af hela befolkningen slutligen voro ungefär 32 på hundrade under 15 år, 60 mellan 15 och 60 år, ej fullt 8 öfver 60 år.

Fördelning efter stånd och yrke låter sig ej uppgöra, emedan mången idkar flera yrken på en gång. År 1840 beräknades de som innehade embete eller tjenst, till 1,983, hvaribland 1,202 militärer med gemenskapen; de som från embete eller tjenst tagit afsked, voro 1,980; studerande 990; privates betjening utom yrkena 471; de som idkade handel, sjöfart och handtverk, 2,162; bruks- och fabriksidkare 1,316; landtbrukare utom allmogen 3,622; allt utom qvinnor, och barn under 10 års ålder. Till bondeståndet räknades 27,585 män, hvaraf 3,571 voro bönder å egna hemman, 2,007 å andras, 3,045 jordtorpare, 1,940 stattorpare, 5 bergsskattetorpare, 146 skärbönder, 161 nybyggare sedan förra qvinqvenniet, 9,535 söner af allmoge i allmoges tjenst och öfver 15 år, 3,860 mellan 10 och 15 år, 1,693 arbetsföre och 460 vanföre backstugu- och inhyseshjon, 1,162 åldrige som lefde på undantag eller i sambröd med sina barn. Allmogens qvinnor voro 27,786, dess barn af båda könen under 10 års ålder 17,087. Samtliga de mera eller mindre arbetsföre af de vanligen så kallade närande klasserna kunde man beräkna till 60 procent. -- Af hela länets 20,824 hushåll ansågos 1,847 ega mera än hvad de till sitt uppehälle behöfde, 13,529 hade detta jemnt upp, 4,519 behöfde delvis understöd, och 929, utgörande kanske 3 till 4,000 personer, måste helt och hållet försörjas af andras medel. Enligt mantalslängderna af 1849 voro å landet, bland 108,115 personer, 47,742 fria från utskylder, eller 44 af 100, i städerna voro, bland 5,102 personer, 2,265 skattefria, eller 44,4 på 100.

Förmögenhets-tillståndet är i detta län beroende af mera olikartade och omvexlande förhållanden, än kanske i någon annan del af riket. Närheten till hufvudstaden, och läget kring stora landsvägar framkallar i en del af de mellersta och södra orterna många omständigheter, som annorstädes åtminstone blott sällsynt eller i mindre mån ega rum. All egendom ombyter der tidt och ofta egare; både jordegendom och hvad till yrkena hör, besittes mestadels af s. k. ståndspersoner, föröfrigt af alla samhällsklasser, såsom adel, borgare och andra. Den lätta afsättningen för alla produkter å ena sidan, och naturens skönhet å den andra, hvaraf under sommaren talrika hyresgäster utlockas, göra äfven den minsta jordlapp eller boningshus dyrbara och användbara för dem också, som fordra lifvets beqvämligheter. Ingenstädes är all slags jordnäring, å bättre och sämre jord, så högt uppdrifven, och med så mycken omvårdnad skött, och stadens fabriksrörelse har i ej ringa mån sin lokal inom landets område. Vid kungliga slott, vid befästade orter samt tull och lotsplatser, hafva uppstått en stad och flera med städer eller köpingar i betydenhet täflande ställen, i hvilka stadslifvet med dess mångfaldiga försörjningsmedel återkommer. Tyvärr har taflan äfven sin mörka sida, som redan är antydd: att det egentliga arbetet, särdeles å landet, skötes af personer i andras tjenst, och på vilkor, som ej rätt betrygga hvarken välstånd eller hälsa, särdeles under inflytande af den kostsamma lyx, och det för själ och kropp dödande sedeförderf, som från hufvudstaden hit långt mera än till andra orter sprider sig. Ej blott ur besittande rätten är allmogen till stor del förträngd; svårigheten för de tjenande att berga sig med sina tillgångar, svårigheten för gift folk att få tjenst, och den ringa vård de gifta kunna gifva åt sina barn, hota med ett vexande missförhållande mellan dem som ega allt eller något, och dem som ega intet; äfven sjelfva folknumern måste genom ständig inflyttning från andra orter hållas vid makt. Den allmoge som sköter sitt eget jordbruk, åsidosätter det blott alltför mycket för det lättare försörjningsmedel, som skjutsen å landsvägen erbjuder, eller för körslor till hufvudstaden. Detta allt eger särdeles rum i Lofö, Bromma, Solna, Danderyd, Lidingö, Bränkyrka med flera socknar närmast kring Stockholm. Danderyd kunde år 1832 ej uppsätta en enda antaglig beväringsyngling. Äfven i öfriga delar af Färentuna, Sollentuna, Danderyds, Svartlösa och andra härader kännas dylika verkningar af hufvudstadens närhet. De aflägsnare förete större öfverensstämmelse med andra trakter af riket; men bero dock, i afseende på välmågan, af sig emellan olikartade förhållanden. Erlinghundra fögderi, hufvudsakligen en sädes-ort, och en af de bättre i Upland, vinner eller förlorar på vexlande sädespriser, och lider hårdt af tillfälliga missvexter, såsom 1841, 44,

45; kustorterna i allmänhet hafva af sådant mindre känning, i det de hafva andra yrken jemte åkerbruket, såsom fiske, hvilket dock i sednare tider aftagit, skogsbruk som ock hotas af minskning i följd af för högt uppdrifven förbrukning, samt sjöfart och skeppsbyggeri, hvilka för en del orter synas vara i tilltagande; i de nordligaste häraderna åter är en betydlig del af jordegendomen i få personers besittning, och fästad vid ett bergsbruk af högt värde för fabrikaternas godhet och anseende, och af stor vigt för den oafbrutna sysselsättning och bergning, som det i och för sig, och genom de binäringar det underhåller, äfven gifver åt de arbetande klasserna. Städerna slutligen hafva varit och äro på en låg ståndpunkt af välmåga och rörelse, mestadels ur stånd att, ens med afseende på handeln med egna omgifningar, täfla med hufvudstaden, och måste i jordbruk söka en ersättning för hvad som brister i stadsmannanäringar; de hafva också, alla sex tillsammans, ej så stor folkmängd, som t. ex. Upsala ensamt, ej så hög taxering som Upsala läns förnämsta jernbruk.

Dels i följd af nämda starka omsättning af all egendom nära hufvudstaden, dels af länets betydliga utsträckning, förekomma här ansenliga årliga förändringar i besittningstillståndet, öfverhufvud här som på de flesta andra orter, till fördel för ofrälse ståndspersonsklassen, i mindre mån för allmogen. Under åren 1841-45 hade adelns fasta egendom genom köp och salu minskats med p. m. 85,000 R:drs värde årligen, ofrälse ståndspersoners hade ökats med 68,000 R:dr, allmogens med 17,000 årligen. Beviljade inteckningars belopp hade hos alla stånd alltjemnt vida öfverstigit de dödades. Utmätningsvis försåld egendom hade i värde förhållit sig till den frivilligt afyttrade som 1 till 34 à 35.

År 1845 innehade 156 personer af adel inom detta län tillsammans 1,029 4/5 mantal; blott 1 egde under 1/8 mantal, 33 mellan 10 och 50 hvar. Bönder; 3,933 personer, innehade 1,554 3/5 mantal, och det så att 364 egde mindre än 1/8 mantal hvar, 3,340 hade mellan 1/8 och 1, blott 1 öfver 10 mantal. Andra samhällsmedlemmar, 334 personer, egde 492 1/2 mantal, hvaraf 3 hade mellan 10 och 35 hvar. Till 575 sterbhus hörde nära 409 mantal, till 13 bolag 128 1/4 af 188 Boställsinnehafvare besutos 180 1/4 mantal, af 2,493 arrendatorer eller brukare 1,561 1/5. Efter taxering egde adeln 6,500,000 R:drs värde i jord, 690,000 i bergverk, 91,000 i stadsegendom. Prester hade i all egendom af nämda slag till 60,000 R:drs värde; borgare hade nära 1,500,000 i jord å landet, och 340,000 i stadsegendom; ofrälse bruksegare 80,000 R:dr, på tre händer; bönder 7,114,000 R:dr, hvaraf 5 hade 50 till 100,000 hvar, och en 125,000; öfriga samhällsklasser egde nära 2,700,000, hvaraf 2 personer tillsammans 313,000. Oskiftade sterbhus egde till 280,000 R:drs värde jordbruk, 1,876,000 i bergsbruk, 30,000 i stadsegendom; bolag egde 298,000 i jordbruk, 74 4,000 i bergsbruk. Boställens värde uppgingo till 885,000 R:dr å landet, nära 23,000 i städerna; af arrendatorer eller brukare innehades till 1,036,000 R:drs taxering. Embets- och tjenstemän, 301 civile, 71 militära och 214 ecklesiastike, voro taxerade för lön eller pension till ett sammanräknadt belopp af 269,000 R:dr, eller p. m. 443 för person; 517 näringsidkare voro taxerade för en behållen inkomst af 48,500 R:dr, eller 93 R:dr p. m. för person. I anseende till all slags egendoms å landet samtliga uppskattningsvärde var länet år 1842 det tredje i ordningen af alla i riket, i anseende till skatternas belopp det fjerde; med hänsyn till städerna innehade det blott 18:de och 19:de rummen.

De några gånger nämda missvexterna af år 1844 och 1845, den förra förorsakad af ihållande nederbörd, den sednare af torka, gjorde för tillfället betydlig rubbning, om ej just i samhällsklassernas besittningsförhållanden i jemförelse med hvarandra, dock i allas, och särdeles allmogens, välstånd, genom felslagna skördar, tvungen nedsättning i brukningsmedel, och minskad arbetsförtjenst; allt, som ock antydt är, mest på slättbygden, minst i skärgården. Både statsverket och enskildta personer, mest i andra orter, måste till förebyggande af hungersnöd, bispringa med gåfvor, eller lån, eller beredande af nya arbetsföretag. Staten försköt sammanlagdt 305,130 3/4 R:dr, att återbetalas vid uppbördsstämmorna 1846, 7 och 8, till 1/3 hvardera gången; äfven andra allmänna låne-utvägar anlitades, såsom Rikets ständers banko-diskont-verk; enskildta gåfvor uppgingo till 54,223 1/3 R:dr. Lyckligtvis hafva de följande åren lemnat bättre äringar, de högt uppdrifna spanmålspriserna hafva åter nedgått till vanliga belopp, de för tillfället nedtryckta arbetslönerna hafva stigit till 28 à 40 sk. som förr för karldagsverke om sommaren, 12 à 16 för en qvinnas, och 1/3 eller hälften lägre om vintern. Likaledes har det under tiden ökade antalet af utmätningar åter aftagit; och äfven skiftesverket, hvilket här som allestädes visar hufvudsakligen goda

verkningar till lifvande af omtanka och arbetsflit, men under några år, i följd af minskade tillgångar, fått stå tillbaka, har återtagit sin förra gång, alltmera erkändt till sin nytta, äfven af allmogen [5]).

[5]) Under åren 1843-47 skiftades 270 mantal, hvarvid delades 8,687 tunnland åker, 11,651 tunnland äng, 43,834 tunnland afrösningsmark, hvarjemte blifvit upptagna delnings-linier och rågångar, samt verkställda stängsel- och vägdelningar, till en längd af 4,948,270 alnar.

För bedömande af folkets moralitet gifver brottmålsstatistiken åtskilliga data, blott alltför osäkra, dels i följd af de förändringar, som småningom gjorts gällande vid tabellernas uppgörande, dels och mest derföre, att de flesta åtminstone gröfre förbrytelser, som i länet begås, föröfvas i hufvudstadens närhet, och af personer från densamma, eller af andra, länet ej tillhörande, oftast kringstrykande personer. År 1846 räknades 1 för »brott eller förseelse» anklagad på 164 personer i landsbygden, 1 på 36 i städerna; och 1 sakfälld på 208 å landet, 1 på 47 i städerna; för »brott» anklagad räknades 1 på 265 å landet, 1 på 76 i städerna, och sakfälld 1 på 322 å landet, 1 på 84 i städerna. Förhållandet mellan man- och qvinkön var i sistnämda fall nästan som 4 till 1 å landet, och som 10 till 1 i städerna. De gröfre brottens antal är öfverhufvud i aftagande, till någon del i följd af den minskning i fylleri, som de sednaste missvexterna, med åtföljande höga spannmålspriser, kanske mer än nykterhets-inrättningar och polisåtgärder, åstadkommit.

Allmogens karakter företer i detta vidsträckta, till läge och natur på mera än ett sätt inom sig olika län, mången olikhet: från slättbondens rätt Upländska tröga allvar, till skärbondens lifliga och djerfva omtanka; från den sjelfegande bonden, med dess större sjelfständighet, till frälsebonden, eller jordtorparen, eller den nästan blott för andra arbetande stattorparen, eller den för dagen lefvande dagsverksdrängen; från den till lefnadsvanor förfinade grannen af hufvudstaden, till den aflägsnare, ännu vid förfäderns vanor fästade verklige bonden. Bruks- och grufarbetaren har äfven här något af den på gammal häfd grundade bättre ställning, och dermed följande större sjelfkänsla, som är de s. k. Dannemora-verken i allmänhet egen. Ortens militär delar den öfriga Upländska soldatens och dragonens goda namn. -- I folkspråket har man anmärkt tvenne munarter inom länets andel af Upland: inom Frösåkers härad, den för det fordna Tiundaland egna, med dess skarpa betoning af en viss stafvelse i ordet eller satsen; och Attundalands samt den mellersta och södra Roslagens i uttalet långsläpiga munart, utan bestämd tonvigt på någon stafvelse, men med egenheter i vokalljuden [6]); hvartill kommer, i Södertörn, Södermanländskan, med sin omtalade renhet, dock här delande med Roslagens, eller med sjelfva hufvudstadens dialekter, mera än en afvikelse från skrifspråkets reglor; och alla tre ej utan påminnelser om det gamla folkspråket.

[6]) Så uttalas t. ex. a nästan som ä, i Roslagen lägges h framför begynnelsevokal, der det ej behöfs, och tvärtom, o. s. v.

Folkets bildning anses vara i stigande, om också närmast hufvudstaden i förbindelse med förslappad sedlighet, dock i det hela till godo. Folkskolor lära numera finnas i alla socknar, en del stiftade, eller i större eller mindre mån underhållne genom enskildta donationer, äfvensom flera bruk eller större gods hafva egna skolor [7]). Städernas läroverk stå här föga eller intet öfver folkskolorna. En slöjdskola finnes i Turinge socken, och har ej varit utan inflytande och vigt; bland annat hemtar det närbelägna nyanlagda pappersbruket vid Nyqvarn derifrån mycket både af smide och slöjdsaker. -- Fattigförsörjningen bestrides sockenvis, medelst utdelning af pengar, säd eller matvaror, ur fattigkassor, sockenmagasiner, eller genom tillfälliga eller stående sammanskott; vid åtskilliga större gods finnas enskildta inrättningar för samma ändamål. I en del socknar, särdeles närmast hufvudstaden, äro kostnaderna för fattigvården i ett fruktansvärdt stigande. -- Med afseende på sjukvården har länet dels egna, dels med hufvudstaden gemensamma, och i densamma befintliga inrättningar: af det sednare slaget är Serafimerlazarettet, der under sednaste fem åren 1843-47 p. m. 215 personer från detta län årligen varit vårdade; och Kurhuset, som härifrån haft p. m. 161 patienter om året. Af besparade medel å kurhusfonden är från 1842 inrättadt ett lazarett i Norrtelje, som haft p. m. 40 patienter; det äldre, genom enskildt donation af 3 mantal i

Hammarby socken från 1809 grundade, Löwenströmska lazarettet hade p. m. 96. Inom länets område ligger det för hela riket gemensamma Institutet å Manilla, som sednaste tider utvidgadt genom ökade statsanslag och enskildta gåfvor, hyser i allt p. m. 75 döfstumma och 9 blinda. -- Inom Stockholm har länet ett nytt ransaknings- och straff-fängelse, inrättadt efter Cellsystemet, hvilket här likasom annorstädes burit goda frukter, genom fångarnes ej blott större böjlighet i allmänhet, utan ock större mottaglighet för religionslärarens undervisning, äfvensom ej några vådor för förståndets bevarande visat sig. Från 1847 års början hållas här ock urtima ting för häktade personer från Färentuna, Sollentuna, Danderyd, Åkers och Wermdö tingslager, med synbar fördel, af ransakningens skyndsammare afslutande. Blott en af länets städer, Södertelje, har sparbanksinrättning; dylika finnas i en och annan landtförsamling, såsom Wester-Haninge. Ett Landthushållnings-sällskap för länet har ändtligen med år 1847 trädt i verksamhet. Länets Brandstodsbolag för försäkring af byggnader och lösegendom å landet hade den 14 Mars 1849 ett ansvarighetsbelopp af 7 1/2 millioner R:dr för byggnader, och öfver 6 millioner för lösegendom.

[7]) Enligt länskalendern för 1850 skulle dock ännu några få socknar vara utan skolor, eller hafva dem gemensamma med andra socknar, inom samma pastorater.

De Näringar, som för olika delar af länet äro de väsendtligaste, äro redan i det hufvudsakliga antydda. Såsom allmän modernäring skulle Åkerbruket kunna betraktas, om ej undantag måste göras för åtskilliga orter. Det är i det uråldrigt bebygda, af naturen både till läge, jordmån och klimat särdeles gynnade Färentuna härad temligen högt uppdrifvet, och understödt af någorlunda tillräckligt ängsbruk. Insjöar och kärr lägga här sedan länge intet betydande hinder i vägen för odlingen; den skog som återstår, är mera gifvande som sådan än marken är lofvande för annan kultur, och föga nytt utrymme är för jordbruket att vinna. De kuperade trakterna norr och söder om hufvudstaden, intill slätterna i mellersta delen af länet, och till skärgården i både mellersta och södra delarne, förete, med mindre rik natur, och större förråd på insjöar och skogsmark, ett ofta svårt, men som nämdt är, lönande fält för jordbrukarens verksamhet, om ock mindre till fördel för åker- än ängsbruket, men hvarje år ser här, för båda delarne, nya eröfringar från vildmarken. Bland nyare företag af denna art är några småsjöars eller måssars uttappning inom Huddinge socken, och flera nyodlingar, särdeles inom Bränkyrka. Södertörns öfriga från Stockholm aflägsnare delar åt alla rigtningar förete ock, i följd af de förmögnare possessionaternes nit och omtanka, stora framsteg till en förbättrad kultur, oaktadt jordmånen i vissa delar, åtminstone af Sotholms härad, och vid dess gränsor mot Svartlösa, är i sig sjelf föga fördelaktig. I det af naturen i det hela rikare lottade Öknebo härad, hafva Södertelje, Turinge, Tveta, Wårdinge, ja alla socknar under de sista 25 åren varit utmärkta genom odlingsförsök i större eller mindre skala, i sammanhang med kärriga trakters utdikning, kring Måsnaren och andra sjöar. Erlinghundra fögderis slättbygder hafva, ehuru af gammalt sädesorter, dock ännu ej ringa utrymme för fliten, särdeles å de trakter, som de alltmera utsinade vattendragen lemna lediga, hvilka också ej blifva obegagnade. I de mellersta kusttrakterna omvexla bördiga och af gammalt odlade dalar och slätter med föga brukbar eller uppbrukad skogsmark, och med kärr och sjöar, hvilkas omfång småningom minskas, såsom i sednare tider Waxtunasjön i Länna, flera andra i Kulla, Rö, m. fl. socknar. I dessa orter delar allmogen, mera än annorstädes i länet, herremännens nit i detta afseende. Föga mindre i Närdinghundra och Frösåkers härader, der kanske mesta utrymmet återstår för nya företag, i vidsträckta skogsmarker, i långa, sakta sluttande dalar, och vid länge, till en del ännu, för vattenverkens skull uppdämda sjöar. Bland sednare tiders försök i denna väg är, att vattendraget mellan Fladen och Långsjön i Almunge blifvit upprensadt; att Björkö qvarn mellan sjöarne Kärfven och Ginningen blifvit för dylikt ändamål inlöst af flere hemmansegare i Knutby socken; att sjön Wellen blifvit sänkt, efter långvariga klagomål öfver uppdämning för Kolarmora qvarn i Bladåker; att en sjö vid Lundås i Edbo likaledes blifvit sänkt. -- Till de vattenaftappningar [8]) som sedan år 1841 blifvit gjorda eller begynta, till förbättrande af sammanlagdt 816 tunnland jord, hafva åtgått, eller beräknats att åtgå, 15,894 R:dr 38 sk.; härtill äro af allmänna medel anslagna 7,924 R:dr 36 sk., hvaraf 200 R:dr utan återbetalningsskyldighet.

[8]) Nemligen utdikning af kärr vid Wårby och Fullersta i Huddinge, vid Pukeby i Össeby-Garn, vid Lockstaholm i Husby Långhundra, och af Barsjökärret vid Söder-Nånö i Estuna.

I allmänhet är länets spanmålsproduktion i oafbrutet stigande, då ej missvexter åstadkomma tillfälliga undantag, såsom under sednaste qvinqvenniet 1843-47, då ej blott afkastningen för ett par år blef förringad, utan äfven utsädet, för bristande tillgång dertill, minskadt, och till skada för kommande år äfven jorden afmagrad, genom förminskad gödning, i följd af tvungen nedsättning i kreaturens antal. Just på utvidgad och förbättrad ladugårdsskötsel, i sammanhang med odling af fodervexter, torde samtliga åkerbrukets återupphjelpande för närmaste tid, och förkofran för de kommande, hufvudsakligast bero.

I afseende på brukningssättet står allmogen ännu mestadels fast vid det gamla, att årligen låta hälften af åkerjorden ligga i träde, och blott beså smärre delar deraf med ärter, bönor, potatis, lin och klöfver. Cirkulationsbruk med flera skiften, odling af fodervexter m. m., äro hittills tillämpade nästan blott vid större herrgårdar, eller af possessionater i hufvudstadens närhet. Dylikt är förhållandet med förbättringar i dikning, gödning o. a., och med redskapen, att nemligen alla nyare tiders uppfinningar i dessa fall nästan blott af färre enskildta, och endast här och der af allmogen, blifvit använda; sjelfva plogen har först i sednare tider fått eller får företrädet framför de äldre ofullkomligare redskapen till samma ändamål [9]), Proportionen mellan de särskildta sädesslagen, i afseende på utsädets qvantitet, är dels olika för olika trakter, dels har den ock undergått betydliga förändringar. Rågen intager bland de egentliga sädesslagen förnämsta rummet nästan öfver allt, och utgör i allmänhet något mindre än hälften af det hela, kornet ungefär 1/4, hafran 1/10, hvetet 1/16 blandsäd 1/18 ärter 1/18; men under de sista 15 åren har utsädet af råg föga eller intet ökats, ej heller af korn, men väl af hvete, hafra, blandsäd och ärter; särskildt intager höstsädet på slättbygden relativt större utrymme, än i kusttrakterna, för hvilkas magrare jordmån och ojemnare väderlek vårsäden synes bättre passa. Potatisodlingen har oafbrutet tilltagit intill de sista åren, då tvenne missvexter derå, 1846 och 47, samt derpå följande potatissjukdom, häruti gjort ändring. Nedanstående tabeller öfver utsäde och afkastning af egentliga sädesslag och potatis, utvisa närmare förhållandet för en tid af 30 år för landsbygden särskildt; ehuru det måste anmärkas, att samtliga summor troligen äro för lågt tilltagna. Allmogen är gemenligen ej rätt benägen att gå vederbörande till handa med upplysningar, som den tror kunna leda till ökade anspråk på dess i alla fall nog högt beskattade, knappa behållning.

[9]) De gårdar, som under de sista 20 till 30 åren varit nämda för nya odlingsföretag, och för tillämpning af förbättrade brukningsmethoder eller redskap, äro: Åkeshof, Ulfsunda och Bällsta i Bromma socken; Risne och Hästa i Spånga; Görväln, Jakobsberg och Hesselby i Jerfälla; Runsa i Ed; Djursholm, Enebyberg och Svalnäs i Danderyd; de flesta gårdar i Solna och Lidingö; Näsby i Täby; Rydboholm i Östra Ryd; Thorsåker i Hammarby; Lindö och Molnby i Wallentuna; Wallstanäs i Norrsunda; Steninge i Husby Erlinghundra; Noor och Ledinge i Knifsta; Sigridsholm i Lunda; Norrby i Widbo; Morsta i Össeby--Garn; Wängsjöberg i Gottröra; flera gårdar på Wermdön; Tuna och Näs, samt byarne Åsätra och Ruggsätra i Åker; Östanå i Kulla; Penningby i Länna; Mellingeholm och Nodsta i Frötuna; Beateberg i Rö; Rånäs i Fasterna; Wester Sundsta i Husby Lyhundra; Broby i Söderbykarl; Noor i Bro; Hagby i Almunge; Schebo i Ununge; Harg och Forssmark i socknar af samma namn; Enskede och Elfsjö i Bränkyrka; Järla i Sickla; Fullersta, Sundby, Wårby och Lisma i Huddinge; Norsborg och Sturehof i Botkyrka; Skårby i Salem; Marieberg i Grödinge; Uddby i Tyresjö; Fållnäs i Sorunda; Hanstavik och Lina i Södertelje socken; Widbynäs och Sundsör i Turinge; Tvetaberg i Tveta; Wisbohammar i Wårdinge m. fl.

Utsäde i tunnor, p. m. för åren

1818-22:

1828-32:

1838-42:

1843-47:

Hvete

3,053.

3,771.

3,787.

3,835.

Råg

24,425.

29,086.

29,390.

28,450.

Korn

13,772.

14,484.

15,399.

14,444.

Hafra

3,458.

4,952.

5,390.

5,942.

Blandsäd

2,582.

3,053.

3,455.

3,345.

Ärter

2,485.

2,917.

3,573.

3,393.

47,575.

58,263.

60,994.

59,409.

Potatis

17,805.

28,782.

37,522.

36,695.

Medelafkastning, efter afdrag af utsädet, för åren

1818-22:

1828-32:

1838-42:

1843-47:

Hvete

17,489.

26,200.

26,815.

24,585.

Råg

133,375.

173,940.

167,319.

140,449.

Korn

79,771.

84,592.

90,359.

68,920.

Hafra

18,623.

25,883.

37,069.

27,404.

Blandsäd

15,083.

17,892.

19,736.

14,872.

Ärter

12,199.

15,285.

17,306.

16,747.

276,540.

343,792.

358,604.

292,977.

Potatis

100,599.

201,927.

208,698.

195,789.

Af dessa siffror finner man en betydlig tillökning i både utsäde och afkastning under de första 15 åren, vida mindre under de följande 10, och slutligen en minskning under de sista 5 åren. Ungefär detsamma år förhållandet med afkastningens relativa belopp, som för det sista qvinqvenniet var naturligt nog lägre än vanligt: 6:te till 7:de kornet af hvete, ej fullt 5:te af råg och korn, 4:de till 5:te af hafra och blandsäd, 5:te af ärter, 5:te till 6:te af

potatis, allt efter afdrag af utsädet. Nästan alla dessa proportioner äro lägre än för Upsala län under de samma åren. Särskildt är att anmärka, både vid utsäde och afkastning, den höjd hvartill potatisodlingen var uppdrifven, i förhållande till den egentliga sädesodlingen, vida betydligare än i de tvenne närmaste vestligare länen norr om Mälaren, och mera i likhet med det i jordmån och belägenhet likartade Nyköpings län. Hela länets medelproduktion för åren 1843-47 var 294,733 tunnor säd af 59,753 tunnors utsäde, och 197,847 tunnor potatis af 36,987 tunnors utsäde; af det förra något mindre än Upsala läns produktion, hvilket har 1/5 mindre antal innevånare, men af det sednare 1/3 mera. Fördelar man de för landsbygden utförda summor på hemmantalet, skulle på hvarje hemman komma p. m. 15 tunnors utsäde och 70 t. afkastning af säd, och 9 t. utsäde, 50 t. afkastning af potatis. Fördelas åter hela länets produktion på dess samtlige innevånare, skulle på hvarje person komma ej fullt 3 tunnor säd, ej fullt 2 tunnor potatis. Men för vanliga år torde alla dessa proportioner kunna ökas, åtminstone hvad afkastningen af säd angår, med 20 till 30 procent. Det torde ock kunna antagas, att länet i vanliga år producerar öfverhufvud 1/3 mera af både spanmål och potatis, än hvad till innevånarnes förbrukning, åtminstone för den egna födan, åtgår. Men förhållandet är äfven häruti olika för olika orter: medan slättbygderna frambringa troligen dubbelt, om ej mera, af det egna behofvet, hafva kustbygderna dels föga eller intet att tillåta, dels måste de hemta från de angränsande en del af hvad de till uppehället äska.

Utom ofvan nämda säden odlas ännu andra, men i ringare mån: lin och hampa, i flera delar af länet, men blott till husbehof, eller ännu mindre; skärgården hemtar sitt behof af hampa, till redskap för fiske och sjöfart, från hufvudstaden. Humla odlas ock i de flesta trakter, men ej heller tillräckligt för husbehof, i anseende till vextens ömtålighet för kyla, och besvärligheterna vid dess skötsel. Blott i Färentuna härad är denna kultur temligen uppdrifven, äfven till afsättning på hufvudstaden. Dersammastädes står ock trädgårds-odlingen på högre ståndpunkt, äfven hos allmogen, än vanligt; samma förhållande eger rum i socknarne omkring hufvudstaden, hvaremot trädgårdar af någon betydenhet för öfrigt äro sällsynta.

Länet eger, med sina många vattendrag, och med sina i vissa orter talrika för vinden öppna kullar, ett stort antal qvarnverk, nemligen 196 tullmjöls- och 155 husbehofsqvarnar; några af de förra äro af stor betydenhet, såsom Loo i Kulla, Uddby i Tyresjö, Wållinge i Salem, Nacka i socknen af samma namn, Bränninge i Tveta, alla för vatten; och för ånga, vid Bockholmssund å Ekerön och Steninge i Husby Erlinghundra, på sistnämda ställe i förening med tröskverk. Hela produktionsvärdet af länets åkerbruk torde ej för högt uppskattas till 2 1/2, eller med afseende på den beqväma inre rörelsen, och den lätta afsättningen för hvad som öfverskjuter ortens eget behof, till 3 millioner R:dr; och värdet af det som föryttras, till ej ringa del förmalet, eller förvandladt till bränvin, torde väl stiga till eller nära 1 million R:dr.

Ängsbruk och foderodling, samt den dermed sammanhängande Boskapsskötseln, stå uti olika orter i temligen olika förhållande till åkerbruket. I Färentuna och öfriga härader närmast hufvudstaden är denna näring ej litet uppdrifven, dock mindre med afseende på dess tillbörliga sammanhang med åkerbruket, och till underhåll af större kreatur, än af kor och småkreatur, med beräkning på den lätta afsättningen af de sednare, och af mjölk, smör och ost. Till dragare nyttjas här, i ännu större mån än i Upsala län, hästar heldre än oxar, ej mindre till åkerbruket, än till foror och skjuts; ehuruväl bruket af oxar till det förstnämda lärer vara i stigande. Det är äfven ej ovanligt att afyttra en betydlig del af sjelfva fodertillgången, den egna ladugården till föga fromma. Allt detta gäller i större eller mindre mån äfven om de aflägsnare häraderna, utom att hela ladugårdsskötseln der är mera vanvårdad; undantag göra många delar af Södertörn, samt af skärgården i allmänhet, särdeles i Närdinghundra fögderi, der äng- och betesmarken ej blott är bättre än i de inre slättbygderna, utan äfven både vidsträcktare och mindre oländig än de öfriga kustorterna. Allmogens kreatursracer äro gemenligen små och klena; ej minst gäller detta om fåren, hvilkas antal sällan sträckes utöfver det egna behofvet. Vid större herrgårdar i alla orter, och särdeles nära hufvudstaden, hafva alla särskildta slag af boskapsafvel, äfvensom de oumbärliga vilkoren för dess högre uppdrifvande, såsom foder-odling, ängsvattning, stallfodring under längre tid af året m. m., gjort betydliga framsteg [1]). Försök till ädlare boskaps-racers införande saknas ej heller, och flera schäferier för utländska får dels hafva i sednare tider funnits, dels finnas ännu, och hafva ej varit alldeles utan gagn äfven för kringboende

allmoges fårafvel. Hästafveln är i allmänhet ej litet förbättrad genom de tillfällen dertill, som från Strömsholms stuteri i Westerås län blifvit å flera ställen i länet beredd, och det här förlagda kavalleris behof kan redan inom orten uppfyllas.

Antalet af underhållne kreatur beräknades som följer för åren

Hästar.

Oxar.

Kor.

Ungboskap.

Får.

Svin.

Getter.

1822 å landet:

21,748.

5,712.

36,447.

11,392.

67,312.

22,317.

212.

1842 dito

22,259.

6,133.

39,091.

12,427.

74,077.

25,891.

126.

1843-47 dito

20,644.

6,318.

38,143.

11,264.

74,100.

23,933.

72.

-- i städerna

161.

60.

440.

101.

180.

352.

-- på ett hemman å landet:

5.

1 à 2.

9.

2 à 3.

18 à 19.

6.

[1]) De gårdar, som i detta fall äro under de sista 30 åren uppgifna såsom utmärkta framför andra, äro hufvudsakligen desamme, som i förbättradt åkerbruk stå främst. Särdeles nämnas Steninge, Ledinge, Noor, Tuna, Mellingeholm, Broby, Hagby, Fållnäs, Lina, Hanstavik, Tvetaberg m. fl.

Dessa siffror utvisa en ej särdeles betydlig förkofran under 20 års tid, och derpå under de sista fem en minskning, hvars orsak redan är antydd. Jemförelsen med hemmantalet slår ut ungefär som för Upsala län; men antalet af underhållna kreatur betecknar ej i ett län med så liflig omsättning, som Stockholms, hela Boskapsafvelns ståndpunkt; och, om någorstädes, torde siffrorna här bedraga: ty obestridligt är, att Stockholms läns boskapsafvel är betydligare än Upsala läns, och står i bättre öfverensstämmelse med åkerbruket, och framför allt, att det har afsättning af ladugårdsalster, till ganska högt värde, om ock vida mindre än hvad som en gång kan blifva förhållandet. Inberäknad den vinst, som genom körslor hemtas af dragarne, kan produktionsvärdet sannolikt beräknas till en million, och värdet af det afyttrade till flera hundrade tusende riksdaler.

Den med både åkerbruket och boskapsskötseln sammanhängande Bränvinsbränningen, af säd och potatis, dels till förbrukning inom hushållet, dels till godo för ladugården, dels och mest till afsalu, utgör en binäring af vigt, om ock ej af obestridd nytta och nödvändighet. Den synes emellertid alltmera aftaga hos allmoge och mindre possessionater, samt inskränkas till större gods, eller enstaka större inrättningar utan grund af jordegendom, vid

hvilka en produktion i stort med förbättrade apparater lättare kan betäcka kostnaderna af ökade afgifter. Så vill åtminstone synas af följande sammanställning, för trenne särskildta år inom ett decennium, öfver behörigen uppgifna bränvinspannors antal af olika rymd:

1838:

1842:

1847:

Pannor af 15 kannors rymd och derunder

209.

196.

154.

15-25

2,330.

1,524.

1,068.

25-35

649.

244.

108.

35-50

157.

50.

29.

Öfver 50

128.

60.

47.

Summa pannor

3,473.

2,064.

1,376.

Härvid måste dock erinras, att missvextåren haft betydligt inflytande på det sista qvinqvenniets förhållanden äfven i detta fall, och att under det på dem nästföljande året 1846 bränvinspannornas antal var ännu nära 1/3 lägre än 1847. Afgiften till staten för bränvinsbränning uppgick för landsbygden, under åren 1838-42, till 33,255 R:dr, under 1843-47 till 20,308 R:dr. Det sednare utgör p. m. 5 R:dr för hvarje hemman, hälften mera än i Upsala län för samma tid; det förra utgör p. m. 8 1/3 R:dr, något mindre än för helariket öfverhufvud. Beräknar man efter folkmängd, kommer på hvarje person något mindre än 1/5 R:dr under de sista 5 åren, och under de nästföregående något mindre än 1/3 R:dr för detta läns landsbygd, 1/6 för hela rikets. -- Äfven denna närings fortfarande bestånd och indrägtighet stödjer sig framför allt på den lätta afsättningen till eller öfver hufvudstaden.

Skogsbruket är, ehuru med minskade tillgångar, ännu att räkna bland länets hufvudnäringar, för en del orter bland de väsendtligaste. Skogarne bestå mest af tall och gran, i mindre mån af björk, al, asp och något ek. Man beräknar den skogbärande marken till 600,000 tunnland, eller öfver 1/3 af länets areal, och häraf torde åter åtminstone 1/4 kunna anses lemna tjenligt byggnadsvirke. Tyvärr hafva dålig omvårdnad och sniken vinningslystnad täflat att minska de fordom rikare tillgångarne, och täfla alltjemt att undergräfva dem för framtiden. I några härader såsom Erlinghundra och de öfriga af samma fögderi, samt Sollentuna, har det uråldriga åkerbruket redan längesedan gjort slut på de flesta enskildta tillhöriga skogar, och här finnas ganska många skoglösa hemman, som från allmänningar måste förses med nödigt bränsle, gärdsel o. s. v. Deremot är detta vida mindre förhållandet på Mälaröarne; ehuru äfven af ålder odlade. Södertörn, särdeles Huddinge, Wester Haninge och Sorunda socknar, hela den östra kusttrakten och skärgården, samt de nordligaste häraderna i allmänhet, hafva ännu betydlig myckenhet af enskildt skog. Men å andra sidan anlitas densamma här dels för några stora jernverks ganska ansenliga behof af kol, enligt 1822 års beräkningar stigande till 30 à 40,000 läster årligen; dels för den ej mindre starka afsättningen af ved till Stockholm, och för den ständigt vexande ångbåtstrafiken. Öfverallt nästan lemnar allmogen, och äfven de flesta ståndspersoner, sina skogar utan all på framtida återvext beräknad skötsel; en temligen vanlig osed är, särdeles i de vid vatten belägna orter, att uppköpa den ena skogrika egendomen efter den andra, uthugga och bortsälja skogen för köpeskillingens betäckande, och åter afyttra egendomen, beröfvad en stor del af sitt värde. Särskildt tillkommer i Södertörn en om sommartiden mycket utöfvad barktägt, för garfveriernas behof, hvartill ung skog mest användes; och öfver hela länet åter, det ännu bibehållna bruket af träd till byggnad, till stängsel, utom i bergslagen, der stengärden alltmera användas, och till taktäckning. -- Undantag från den alltför allmänna vanvården och misshushållningen med skogstillgången, ega rum för kronans parker, för häradsallmänningar, och för några mera eller mindre ansenliga privata skogar.

Kronoparker finnas vid slott och kungsgårdar, stå under vederbörlig tillsyn, och brukas med urskillning; äfvenså Häradsallmänningarne. Dessa äro numera blott fyra: Sollentuna i södra ändan af Eds socken, Erling- och Seminghundra på Långåsen, och Långhundra på gränsen mot Almunge socken. De upptaga tillsammans 7,129 tunnland areal, hvaraf 3,878 tunnland äro skog; de stå under tillsyn af 1 jägmästare och 10 skogvaktare, äro till trakthuggning indelade, och lemna årligen, efter utsyning, p. m. 3,287 famnar virke (à 100 kubik fot fast mått), och deribland 818 stycken timmer. Svalmyre allmänning, 2,729 tunnland i vidd, i Hargs socken, är sedan länge upplåten åt Hargs jernverk, på recognitionsvilkor; Gräsö f. d. allmänning, 2,060 1/4 tunnland stor, har likaledes länge varit disponerad af Forssmarks bruk, och är nu såld till skatte. Hanveden, mellan Svartlösa och Sotholms härader, har länge varit fördelad mellan frälsegårdar i nejden. Flera sockenallmänningar hafva funnits, såsom i Turinge, Järna och Wårdinge socknar, men äro numera delade mellan hemmanen; den sistnämda är dock ej utan gemensam tillsyn. Jernverken förse sig, utom nämda tillgångar, mestadels med kol ur egna eller underlydande hemmans skog; åtminstone den egna skogen vårdas och brukas på planmässigt sätt, vid Schebo bruk särskildt under tillsyn af en person från utländskt skogsinstitut. Till att betrygga tillgångarne för framtiden, inköpa bruksegarne ock alltflera hemman i sin omgifning. Äfven några andra possessionater i kustorterna, och särdeles i Södertörn, äfvensom i Långhundra fögderi, hafva antagit välberäknade skogshushållnings-methoder [2]). Uppmaningar härtill för den större allmänheten hafva ej saknats, men väl hittills visat sig nästan fruktlösa. Inom länets gränser finnes sedan 1826 ett skogsinstitut, å Kgl. Djurgården, från hvilket mången både theoretiskt och

praktiskt i yrket underbygd lärjunge utgått i statens eller enskildtas tjenst uti rikets olika delar.

[2]) Särskildt nämnas i detta fall Säby herrgård i Östuna, Lockstaholm och Åby i Husby Långhundra.

I det hela taget kan Stockholms län ännu anses hafva skogstillgång ej blott för eget behof, utan ock till betydlig afsättning. Huru länge detta förhållande skall fortfara, torde främst bero af möjligheten att göra grunderna för en med landets klimat och jordmån öfverensstämmande hushållning erkända och tillämpade. -- Tillgång till bränntorf är hittills föga sökt, än mindre begagnad; den finnes flerstädes i bergslagen, samt vid Hagelstena i Alsike socken.

Af inrättningar till skogsprodukternas förädling finnas, enligt 1847 års uppgifter, 94 tull- och 33 husbehofs-sågar. -- Af de med hela denna näring närmast sammanhängande binäringar idkas saltpetertillverkning i flera orter, särdeles de norra, men i ringa mån och aftagande; tjärubränning likaledes mest i norra fögderiet, men knappt någonstädes utöfver det egna behofvet. Deremot finnas här en stor mängd tegelbruk, hvaraf några i ganska ansenlig skala, för flera hundrade tusen, till och med en million tegels årlig tillverkning, särdeles inom Södertörn, samt Färentuna och Sollentuna härader; allt med stark afsättning för de många offentliga och enskildta byggnadsföretagen i och omkring hufvudstaden [2]).

[2]) Särskildt nämnas Rastaborg på Ekerön, Stenby på Adelsön, Görväln, Sätra i Ed, Rånäs, Slagsta i Botkyrka, Högtorp i Salem, Kiholmen i Westertelje, Sundsör med ångmachin för 1 million tegels tillverkning om året, m. fl.

Bergsbruket är inskränkt till trenne fögderier, två i norr och ett i söder, och hvad de första materialiernas produktion angår, till några få socknar; och dessa materialier förbrukas blott i ringa mån inom orten, hvaremot andra hemtas från angränsande trakter, och hvad särskildt de norra fögderiernas bergverk beträffar, från Dannemora gruffält i Upsala län. Men just det höga värdet af den derifrån hemtade malmen, det väl vårdade och ständigt förbättrade sätt, hvarpå den tillgodogöres, och det stora kapital som i och för yrket sättes i omlopp, hafva sedan århundraden gjort bergsrörelsen i denna trakt högst betydande och vigtig. Om ej alldeles samma förhållanden ega rum i det sydligaste fögderiet, företer deremot dess förnämsta gruffält en så mycket större rikedom på råämne, hvilket likasom de nordligare fältens, mest förbrukas af Norrländska och Finska jernverk, hvaremot de få bruksinrättningar, som i Södertörn dels hafva funnits, dels finnas, användt eller använda materialier från Westmanland. Hela rörelsen är, sedan äldre tidtals försökta anledningar till ädlare metaller blifvit öfvergifna, inskränkt till jernproduktion i alla dess grader.

Förnämsta jernmalmsfältet i länets norra del är Herrängs med Lapp-, Långskärs- och Markdals-grufvorna, alla i Häfverö socken, och i närheten af hafvet. Deras bearbetning är sannolikt gammal, men har ej oafbrutet fortgått; på 1820-talet var den afstannad, men upptogs åter. Produktionen har derpå betydligen varierat, steg under åren 1838-42 p. m. till 23,522 Skepp. viktualievigt för året, hvaraf 3,000 för Markdals grufvor; och var under åren 1843-46 p. m. 8,915 Skepp. för de egentliga Herrängs-, 5,576 för Lapp-, Långskärs- och Markdals-grufvorna tillsammans, de sista dock under de 2 sednare åren ej särskildt nämnda. År 1847 slutligen erhölls vid alla fälten tillsammans 16,927 Skepp. vikt. vigt. Det mesta af denna malm föres till Norrländska masugnar, något till Finska, båda delarne sjöledes.

I Hargs socken ligger Björsta grufva, hvars bearbetning ock varit underkastad flera vexlingar, och som i sednaste tider 1843-47 blott producerat p. m. 755 Skepp., och år 1847 särskildt 486 Skepp. vikt. vigt, till godo för Hargs bruk. Mera betydande, likasom mera stadigt bearbetadt, är Wigelsbo gruffält i Walö socken, ett bolag tillhörigt, hvilket fält under åren 1838-42, med inberäkning af några mindre grufvor i Börstils socken under samma ego, gifvit p. m. 18,160 Skepp., 1843-47 p. m. 19,061, och 1847 särskildt 21,702 Skepp. Denna malm afyttras mestadels till Norrland; likaledes åtminstone delvis, den som erhålles ur några andra tidtals bearbetade grufvor i Walö, Forssmark, Börstil och Hökhufvud, tillhöriga Österby bruk i Upsala län, Kilaforss i Westernorrland o. a.

De gåfvo tillsammans under åren 1838-42 p. m. 1,512 Skepp. årligen, 1843-47 p. m. 2,497, men år 1847 särskildt blott 915 Skepp. vikt. vigt. -- Sistnämda års hela produktion af jernmalm i länets norra del var 40,030 Skepp. vikt. vigt, motsvarande 34,833 Skepp. tackjernsvigt.

I Södertörn är Utö jernmalmsfält det mest betydande, troligen lika gammalt till bearbetning, som gifvande. Det omfattar en stor mängd grufvor, af hvilka dock år 1847 blott Stor- och Finngrufvorna varit under behandling, men med stort antal arbetare, med goda anläggningar till uppfordring, och sedan ett tiotal af år, med användning af ångkraft. Produktionen har emellertid under det sista decenniet ej litet varierat, men p. m. uppgått under åren 1838-42 till 69,561, och 1843-47 till 79,128 Skepp. vikt. vigt eller 66,357 Skepp. tackj. vigt för året, samt år 1847 särskildt till 82,163 Skepp. tackj. vigt. Sistnämda år utfördes 33,551 Skepp. vikt. vigt till Norrland, mestadels till gruf-bolags-intressenternas egna masugnar, 13,734 till Nyköpings, Linköpings, Kalmare, Kronobergs och Elfsborgs läner, 16,900 till Finland.

Slutligen hafva gamla jernmalmsanledningar i Öfver-Järna och Wårdinge socknar äfven i sednare åren tidtals varit bearbetade, dock blott de förra med någon framgång år 1839, då de lemnade 14,199 Skepp. vikt. vigt, och 1847, då 8,000 Skepp. tackj. vigt erhöllos, hållande 70 à 80 procent. Denna malm har varit begagnad vid gjuterier i Nyköpings och Linköpings län. -- Samtliga jernmalmsproduktionen inom länet uppgick 1847 till 124,996 Skepp. tackj. vigt. Blott fyra af rikets öfriga län hade större produktion att uppvisa. Men minsta delen gjordes inom orten till godo genom förädling.

Länet hade år 1847 blott 5 masugnar, Länna i Almunge, för Wattholma bruk i Upsala län; Wellnora i Knutby, för Rånäs i Fasterna; Edsbro i socknen af samma namn, för Schebo, och för Ortala i Wäddö; Bennebol i Bladåker, för Harg; och Berkinge i Forssmark, för Forssmarks bruk; den sistnämda hade dock på några år ej varit begagnad, och äfven de andra äro vanligen ej alla i gång på samma år. I medeltal hade under de sednaste 5 åren blott 2 till 3 masugnar varit i gång, och tillsammans blåst 285 dygn, samt tillverkat 7,772 Skepp. tackj. vigt på år, 220 mera än under föregående qvinqvennium; medelvinsten för dygn hade varit 27 1/5 Skepp. Särskildt år 1847 tillverkades, vid 3 masugnar, 11,555 Skepp. med en medelvinst för dygn af 24 4/5 Skepp. Produkten användes mestadels inom länet, jemte annan utifrån hemtad, såsom ej ensam för sig tillräcklig för ortens egna inrättningar till ytterligare förädling. Så hemtar Forssmarks bruk numera sitt tackjern från Harnäs i Upsala län, Harg en del från Hillevik i Gefleborgs län; Nyqvarns jernbruk i Turinge socken, hvilket ej har egen masugn, hemtar tackjern från Westmanlands län. -- Kronans lösningspris för tackjern från Wellnora var år 1847 bestämdt till 12 R:dr, för Berkinge till 10 1/2, för Edsbro, Bennebol och Länna till 10 R:dr för Skepp.; likaledes för år 1849. -- En obetydlig tillverkning af gjutgods eger rum vid länets masugnar, uppgifven under de sista 5 åren till p. m. 97 Skepp., för år 1847 till 135 Skepp. tackj. vigt.

Stångjernsbruken inom länet äro de redan nämda sex, Rånäs, Ortala, Schebo, Harg, Forssmark och Nyqvarn. De räkna tillsammans 19 härdar. Det privilegierade smidet är 9,085 Skepp., utom 2,390 dels frälse, dels recognitionssmide; årliga tillverkningen var under åren 1838-42 p. m. 12,567, och 1843-47 p. m. 11,677, samt 1847 särskildt 12,163 Skepp., allt bergsvigt. Vid Rånäs, Schebo, Harg och Forssmark användes uteslutande eller delvis Wallonsmide, och dessa bruk dela med Upsala läns den förnämsta rangen inom riket, i anseende till materialiernas godhet och på vetenskapliga grunder stödda användning, till produkternas deraf följande höga värde, och den af konjunkturer oberoende efterfrågan hufvudsakligen från England, samt till alla anläggningars storartade karakter. -- Kronans lösningspris för år 1847 var för Rånäs 28 R:dr, för Forssmark 25, för Schebo och Harg 23, för de öfriga verken 15 1/2 R:dr för Skepp.; likaledes för år 1849, utom att det sist anförda priset var nedsatt till 15 R:dr.

Jernmanufaktur-verk för åtskillig slags tillverkning finnas vid länets fordna eller nuvarande bruk: vid Forssmark är en stålugn anlagd 1844; vid Johannisforss i dess närhet, och under samma ego, tillverkas vagnsfjädrar, axlar, svanhalsar m. m., mycket värderade för sin godhet; vid Schebo finnes valsverk för jernplåtar; vid Wira i Kulla tillverkas liar, yxor, knifvar m. m ; vid Bränninge i Tveta, billar, plogar, spadar, yxor, hästskor o. s. v.; vid

Nyqvarn slutligen finnes stålugn, samt räck- och spikhammare. En länge i Norrtelje befintlig gevärsfabrik, af gammalt i förbindelse med Ortala bruk, är sednaste åren småningom nedlagd. Samtliga jernmanufakturen uppgafs för åren 1838-42 till p. m. 1,545 Skepp., för 1843-47 till p. m. 856, och för 1847 särskildt till 773 Skepp., allt bergsvigt. -- Jernverken utföra sina produkter till Stockholm. Samtliga värdet af dessa produkter och af gruffältens torde väl tillsammans kunna anslås till minst 1 million R:dr.

Af öfriga mineraliska alster brytes kalksten på Rådmansön till qvarnstenar, i Börstil till grafvårdar o. a., vidare flerstädes i Wårdinge, på ön Karta under Fållnäs i Sorunda, der betydliga qvantiteter kalk årligen brännes, och utföres sjöledes till Stockholm o. s. v.; granit brytes i Solna och på Svartsjölandet till byggnadsmaterialier, å Resarön i Österåker till erhållande af fältspat och qvartz för Rörstrands postlinsbruk m. m.

För några orter, särdeles närmast kring hufvudstaden, är Fabriksrörelsen en ganska betydande näring, idkad å gårdar och lägenheter, till vida större värde ofta än i småstäderna. Den lätta transporten fram och tillbaka af materialier och fabrikater, den ringare kostnaden för platsen, de mindre tunga skattebidragen till stat och kommun, med flera fördelar, framkalla på landsbygden kring Stockholm en mängd försök till fabriksanläggningar, som visserligen gång efter annan, likasom öfrig egendom i dessa trakter, ombyta egare, och dermed eller i följd af vexlande moder, eller lyckligare medtäflares framgång, gå omvexlande öden till mötes, men utträngde, alltid ersättas af andra på annat håll. I mindre mån ega samma förhållanden rum i aflägsnare, men beqvämligt belägna orter. De ansenligaste af dessa anläggningar äro, eller voro för åren 1838-47 följande: Gustafsbergs postlinsfabrik i Bo socken, med en årlig tillverkning af 150,000 R:dr värde; en tid fanns här ock vaxljusfabrik; Tumba pappersbruk i Botkyrka socken, Rikets ständers bank tillhörigt, med 150,000 R:drs tillverkning; Nyforss pappersbruk i Tyresjö; Nyqvarns i Turinge, nyligen anlagdt i stor skala, med machiner införskrifna från England; Fredriksdals bomullstygs-fabrik och färgeri i Sickla socken [3]). -- Husslöjden, af väfnader så väl som annat, är deremot ej högre uppdrifven, än att den knappt motsvarar det egna behofvet. Särdeles stå de qvinnliga slöjderna på ganska låg ståndpunkt i de flesta orter. Blott gröfre ylle-, linne- och bomullsväfnader tillverkas, och ej ens de allestädes tillräckligt för hushållet. Finare väfnader köpas i städerna, eller af Westgötar, hvilkas låga priser minska vinsten af hemväfnad; dock har Westgötarnes trafik något aftagit, och hemväfnaden ökats i Stockholmsnejden. Wadmal tillverkas mindre än förr, emedan allmogen alltmera börjar bruka i dess ställe gröfre kläden. -- I Sorunda tillverka karlarne trädvaror, såsom gröfre korgar, arbetsvagnar, kärror m. m., till afsättning i hufvudstaden. Landsbygden kring Stockholm har, vid marknads- och högtider i staden, någon förtjenst på barnleksaker af alla slag.

[3]) För öfrigt nämnas: fabrikerna vid Finnboda och Herrmansdal på Sicklaön, för beck och kimrök; vid Mölna å Lidingön, för färgstofter; vid Nedra Frescati i Solna, för vaxduk; vid Kräftriket och Kathrinedal, på Djurgården och i Solna, för prässjäst; vid Liljeholmen i Bränkyrka, för stearinljus; på Kersön i Lofö socken, för ljus, tvål och såpa; vid Appelviken i Bromma, för lakeradt läder; vid Sundsta i Bränkyrka, för såpa; vid Kummelnäs i Bo, för ättika; vid Åhlö i Tveta, för kläden; garfverier vid Liljeholmen, Ålkistan i Solna, Wäderholmen i Sollentuna, Hamra i Närtuna, m. fl.; blekeri vid Järfva i Solna, o. s. v.

Fisket är för en stor del af länet en ganska betydande näring, för en del orter den vigtigaste af alla, dock egentligen blott Saltsjöfisket. Gräsö och Singö socknar, samt skärgården af Börstil, söka i detta det väsendtligaste lefnads-uppehället, i något mindre mån äfven Wäddö, Wätö, Rådmansö, Blidö, delar af Åkers och Danderyds skeppslagers socknar, samt Wermdö pastorat, mindre åter Södertörns kust och skärgård. Saltsjöfisket bedrifves mestadels medelst notar eller skötar i trånga eller grunda vatten; mindre vanligt är så kalladt djupfiske, såsom förenadt med mera kostnad och möda. Vigtigast är strömmingsfisket, i de nordligaste orterna, der det ock bäst bibehållit sig, och gifver omkring 1,200 tunnor insaltad vara årligen; längre i söder har det märkbart aftagit, till stor saknad för allmogen, som ej i skären har tillräcklig bergning af åkerbruket. Äfven idkas s. k. fjällfiske både vinter och sommar, också mest i de nordligaste orterna. En vigtig afsättningsort för fiskvarorna finnes vid Skärsta

i Edboviken, der de vid tvenne årliga marknader utbytas mot spannemål från de inre bygderna. Andra dylika bytesplatser äro vid Åkersån och vid Edsberg i Sollentuna; och utom länet belägna, men för detsamma af vigt, vid Skefthammar, Flötsund och Örsundsbro, alla i Upsala län, samt städerna vid Mälarens alla stränder. Sjelfva Mälar-fisket är blott att betrakta såsom en binäring, dock för en del orter ej utan vigt, i anseende till den lätta afsättningen på hufvudstaden, dit fisken mestadels föres lefvande i sumpar.

Skälfångst förekommer utefter hela skärgården, betydligast i den norra, men öfverallt i aftagande. Annan Jagt är såsom näring utan all vigt; hvad som till rofdjurs utödande företages, sker emellertid mest på enskildt väg, men för utsatta allmänna premier; sådana utdelades under åren 1843-47 för 77 vargar och 120 lodjur.

Åter en väsendtlig näring för länets kustbygd är Sjöfart, i några orter förenad med skeppsbyggeri, och öfverallt gynnad af det naturliga läget, med långt inskjutande vikar, djupa ehuru invecklade farleder, skyddade af de yttre skären från hafvets svåraste sjögång. Gräsö, Wäddö, Wätö och Rådmansö socknar stå i dessa näringar högst, Södertörns skärgård kanske lägst. Mest byggas och brukas skonertar, galeaser, och mindre båtar, af 5, 10, 20 läster och deröfver, till transport af ved, hö o. a. till Stockholm; samtliga jernbruken i Roslagen, och tvenne inom Upsala län hafva här egna båtar, som föra deras effekter från egna lastplatser, hvaraf en vid Ortalaviken för Ortala, en vid Skärsta för Schebo, en vid Hargboviken för Harg, Husbacka vid Östhammars-fjärden för Gimo, och tvenne vid Kallriga-fjärden, för Österby och Forssmark; Rånäs begagnar Norrtelje stads hamn. Utom dessa lastplatser äro af betydenhet för sjöfarten, dels såsom egentligen deri deltagande, dels såsom hvilostationer och tullplatser, alla Roslagens städer, samt Södertelje, Grisselhamn, Furusund, Sandhamn och Dalarö, Kapelskär, m. fl. Sjöfarten på Mälaren är, hvad detta län angår, af underlägsen vigt. -- Hela länet räknade under åren 1838-42 p. m. 275 seglande fartyg af tillsammans 5,615 läster, 1843-47 p. m. 241 om 5,185 läster, och 1847 särskildt 220 om 5,071 läster, hvaraf 7 om tillsammans 510 läster gingo på utrikes ort. Af dessa siffror visar sig, att rörelsen är i aftagande; anledningen sökes dels i småningom minskad tillgång på skogseffekter, och dermed minskad fraktförtjenst inom länet, dels den att andra orter börjat mera förse sig med egna fartyg. Den vexande ångbåtstrafiken är så till vida af vigt för länet, som de på Norrland gående ångbåtarne besöka en del af dess hamnar, andra gå till enskildta orter i Stockholmsskären, såsom Norrtelje, Waxholm, Gustafsberg på Wermdön m. fl., andra slutligen passera Södertelje stad eller åtskilliga orter i inre och yttre farvatten, der de mottaga och aflemna passagerare m. m. I det hela synes ångbåtsfarten här, i följd af den till utgångspunkter och vägar mångfaldiga fördelning af hela sjöfarten, som är länet egen, ej till samma grad som i de inre Mälare-länen, hafva minskat de seglande fartygens trafik. En trafik, som ock i viss mån tillhör länet, är den dagliga transport af både varor och menniskor, som under sommaren förekommer mellan hufvudstaden och dess nejder, på ro- och vefbåtar, till en del i reguliera turer.

De orter, som för sitt läge föga eller intet kunna deltaga i sjöfarten, hafva en ej mindre inbringande binäring i begagnandet af de inre kommunikations-vägarne, till Körslor af kol o. a. för bruken i de nordliga häraderna, och i de mellersta och södra till Foror af köpmans- eller landtmannavaror, samt Skjuts för resande, der större landsvägar stryka fram. I detta sistnämda deltaga framför allt Sollentuna, Wallentuna och Erlinghundra härader på norra sidan om hufvudstaden, Svartlösa och Öknebo på den södra. År 1834 beräknades, att vid Fittja, Pilkrog och Kumla gästgifvaregårdar i Södertörn tillsammans 25,651 skjutshästar årligen utgingo, och inbragte kanske lika många Riksdaler, visserligen till lättnad i kronoutskyldernas utgörande, men sannolikt dock i sjelfva verket till ekonomisk förlust, säkert till moralisk skada för allmogen. Af lika betydenhet för samma slags trafik äro Rotebro, Märsta och Alsike gästgifvaregårdar på vägen till Upsala, och Barkarby på vägen till Westerås. Likväl, som den lätta sjö-kommunikationen i allmänhet för detta län minskar forslingens betydenhet under den tid då vattnen äro öppna, så är ock detta förhållandet med skjutsen, i följd af ångbåtstrafiken.

Den Handel till sjös och lands, som i länet idkas, har såsom af ofvanstående kan synas, hufvudstaden till egentlig medelpunkt. Dit eller deröfver afsättes det mesta af bergverksalster, ved, spanmål, bränvin, hö och foder, grönsaker, trädgårdsfrukter, mjölk, smör och ägg, småboskap, svin, får, ull m. m.; och derifrån hemtas, till

småstäderna och landsbygden, det mesta af kramvaror och annat för uppehället eller lyxen erforderligt. Anmärkningsvärd är den allt uppslukande dragningskraft, som hufvudstaden utöfvar, i det allmogen helst förer sina varor dit, ehuru ofta sviken i sitt hopp om bättre förtjenst än på närmare håll; hvarföre mången å landet bosatt måste i Stockholm köpa, hvad han i sin omgifning kunde och borde finna; likasom ock bonden gerna gör längre resor för att hemta förnödenheter från hufvudstaden, heldre än annorstädes. Ståndspersonerna begagna sig i båda afseendena mycket af ångbåtarne. Mest lida småstäderna af detta förhållande, genom bristande tillförsel, eller högt uppdrifna priser, och genom bristande afsättning. Nästan blott vid marknader, af hvilka de hafva hvar sina tvenne, utom Waxholm, och i viss mån på torgdagar en eller annan gång i veckan, kunna de påräkna någon lifligare omsättning. För vissa tider och för vissa varor äro af betydenhet de nämda bytesmarknaderna skärgården och sädesbygden emellan. Största delen af handeln drifves utan mellanhandlare, omedelbart mellan köpare och säljare, och numera nästan utan alla tvångsband från fordom.

70. *Wätö socken,*

mellan Norrtelje-fjärden i söder, Bro socken i nordvest, Wäddö i nordost, hafvet med dess fjärdar och vikar i öster, upptager 1,011 qv. mil land, 0,09 vatten, hvaraf tillsammans 0,01 hör till Wäddö skeppslag. En del af socknen ligger på fast land, i sammanhang med Bro, dernäst följer Wätön bortom Wätösundet, som med mera än 1 mils längd sträcker sig i nordostlig rigtning från Norrtelje-fjärden till Björkfjärden; vidare bortom denna i nordost den större delen af Björkön, nästan söndersplittrad, likasom Wätön, af inskjutande vikar; slutligen Arholmen öster om Björkön, Idö, Lidö och Gislingen sydligare i Lidöfjärden utanför Norrteljefjärdens utlopp. Alltsammans är af skärgårdsnatur, med omvexlande lågbergig skogsmark och smärre slätter. Rådande jordmån är sand och mojord. Näringar äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, sjöfart, fiske och skälfångst. På Björkön brytes sandsten. Hemmantalet är 58 7/24 förm., hvaraf 45 7/24 skatte, 2 krono, 11 frälse; ett halft mantal å Björkön ligger inom Wäddö skeppslag. Fastighetsvärdet för år 1848 var 198,550 R:dr. Folkmängden år 1815 var 1,268, år 1840: 1,422 på 249 hushåll, år 1848: 1,445. -- Socknens enda väg af betydenhet kommer från Bro socken, går åt öster genom Nysätra gästgifvaregård, 2 mil från Norrtelje, derpå öfver Wätösundet, förbi den derinvid belägna kyrkan, 1/4 mil nordligare, samt vidare öster ut till Björkfjärden. Stora segelleden åt norr går genom socknens skärgård öster om Björkön. Å Arholmen är lotsplats; här finnes ock fyrbåk, kasar på Simpnäsklubben och Högskär.

Wätö förekommer ej 1314 såsom egen socken, kyrkoherdar nämnas först efter reformationen, kaplaner från 1652. Kyrkan, af okänd ålder, reparerad 1839, har dels haft, dels har åtskilligt qvar från medeltiden.

Gårdar: Lidö, s. o., 2 1/2 mantal frälse säteri, med Idö 1 m., Arholma 1/2 m. frälse, och Håkanskärs fiske; har tillhört, genom byte med kronan, R. R. frih. B. Oxenstjerna, som 1634 lät uppbygga ett stenhus, hvilket förstördes af Ryssarne 1719. Genom gifte med nämde herres enka synes godset ha kommit till R. R. Joh. Oxenstjerna, och efter hans död till en landtgrefve af Hessen-HIomburg; såldes af denne 1664 till R. R. gr. A. Torstenson; egdes 1685 af O. W. v. Königsmark, från 1700-talets början af slägten Rålamb, från 1764 genom köp af Wernstedt, o. 1772 af Holmers, hvilken slägt innehar det ännu. -- Håknäs, s. s. o. på Wätön vid Norrteljefjärden, 1 3/4 m., har på 1600-talet varit säteri, egdes 1667 af frih. Thure Oxenstjerna, var1685 ännu i slägtens hand, förlorade säterifriheten 1702, var 1849 deladt. -- Prestgården, 1 1/2 m. krono; Kaplansbol 3/8 m. skatte, båda i Harg, ö. på Wätön.

Riksskatteverket församlingskod: Vätö 018821
Pastoratskod: 01-0207
Indelning: omkring 1330 utbruten ur Roslags-Bro, 1914-01-01 utbrutet Björkö-Arholma.
Pastorat: -1913 eget, 1914-1961 Vätö och Björkö-Arholma, 1962- Roslags-Bro.
Husförhörslängd: 1688-.

Födelsebok: 1652-.